

1. Inledning

1900-talets stora intresse för heminredning är ett resultat av folkupplysning och undervisning (bl.a. genom Svenska slöjdföreningen, bildad 1845), inrättandet av skolor (bl.a. genom olika hantverksskolor, exv. Tekniska skolan (1879), idag Konstfackskolan), museer (exv. Nationalmuseum 1866, Nordiska museet 1872) men också en följd av ett allmänt ekonomiskt uppsving och ökat välstånd i samhället. Ordet *heminredning* är belagt i svenskan första gången 1918 (Nationalencyklopedins ordbok = NEO).

I allmänspråket har vi ett större antal ord som har sina förstabelägg under tidsperioden 1800–2000 och som kan hänföras till domänen *heminredning*. 238 ord listas i NEO under rubriken. Dessa står också i centrum för denna undersökning men listan har utökats till att omfatta 306 ord (194 från 1800-talet och 107 från 1900-talet samt 5 vars förstabelägg är osäkra).

I artikeln börjar vi med en begreppsindelning. *Huvuddomänen* heminredning delas in i *överdomäner* och dessa i sin tur i *underdomäner*. Inom varje underdomän granskar vi ordbeståndet närmare. I denna granskning försöker vi ge en encyklopedisk kontext till orden. Vi utgår från saklitteratur, dels från uppslagsböcker (i första hand Nationalencyklopedin = NE), dels från diverse facklitteratur: om *möbler och möbelstilar i allmänhet* (Andrén 1981; Boman 1991; Fischer & Schmitz 1956, Tunander & Tunander 1983); om *möbler i vissa miljöer* (Erixon 1925–26, Erixon 1938); om *möbler under vissa stilepoker* (Groth 1991, Tunander & Tunander 1992); om *textilier* (Brunius 1994); om *specifika inredningsföremål* (Egardt 1959; Jacobsson 1987; Lagerquist 1968, Tunander 1999) och om heminredning i vissa *bostadsutrymmen* (von Schoultz 1950).

Orden och deras betydelser i en domän som heminredning kan knappast studeras isolerade från de begrepp de betecknar. Språk – sak – kultur hör ihop. I språkliga definitionsordböcker som Svenska Akademiens ordbok (= SAOB) och NEO får vi veta vad orden betyder. Facklitteraturen beskriver tingen men behandlar inte deras namn särskilt ingående. Det vi gör här är att vi försöker kombinera den språkliga upplysningen från ordböckerna med sakupplysningarna från facklitteraturen. Även om vi

undersöker ordförrådet i en viss domän skapar vi därmed inga terminologier. Fackmännens (heminredarnas) terminologier vid skilda tidpunkter i vår tidsperiod låter sig inte studeras utifrån det ordmaterial som vi förfogar över och som utarbetats av lexikografer och excerperats från mycket olikartade, tämligen allmänna källtyper. Lekmännens, de ”vanliga människornas” sakbenämningar (”lekmannaterminologier”) vid skilda tidpunkter under vår tidsperiod låter sig inte heller fastställas. Några material, sammanställda med insamlingsmetoder, som är vanliga inom dialektologin, där informanter ombeds benämna, i det här fallet hemmets inredningsföremål, har jag inte haft tillgång till. Denna brist försöker jag i viss utsträckning kompensera genom att granska autentiska språkprov. Ofta kan skönlitteraturen ha ett visst upplysningsvärde. Hos författare som August Strindberg, Victoria Benedictsson, Selma Lagerlöf och andra förekommer inte sällan skildringar av heminteriörer.

I den svenska ordhistoriska forskningen rörande domänen heminredning har jag bara funnit ett enda större bidrag, nämligen Manne Erikssons *Hjäll och tarre* (1943). Den har som undertitel ”samt andra ord för översäng och övervåning”. I Erikssons studie kombineras således egentligen två domäner ”del av bostad” (*övervåning*) med ett konkret inredningsföremål (*översäng*). Som vi ska se kommer denna förknippning även återfinnas i denna undersökning.

2. Begreppsindelning av huvuddomänen

En begreppsindelning kan göras på flera sätt. Ett alternativ är att utgå från ett begreppsklassifikationssystem. Ett sådant har vi i klassifikationssystemet för svenska bibliotek (SAB 1997). I detta är ämnesordet heminredning försett med två signum *Qcba* och *Ihh* (konsthantverk). *Q* står för Ekonomi och näringsväsen och *I* för Konst, musik, teater och film.

Under signum *Qcba* får vi följande underavdelningar:

Armatyr – heminredning
Bosättning – heminredning
Bäddmöbler – heminredning
Färgval – heminredning
Förvaringsmöbler
Gardiner
Heminredning
Inredning – offentlig miljö
Kompaktboende
Lampor – heminredning
Möbelklädsel – heminredning
Möbelstoppning – heminredning
Möbler – heminredning
Skåp – heminredning
Stolar – heminredning
Sängar – heminredning
Tapeter – heminredning
Tapetsrerarbeten – heminredning
Tapetsering – heminredning

Under signum *Ihh* får vi följande underavdelningar:

Armatyr – heminredning : konsthantverk
Heminredning – konsthantverk
Inredning – konsthantverk

Ett annat alternativ är att använda ordboksdefinitioner. För en indelning av substantiv kan det vara praktiskt att använda sig av den ”klassiska” definitionstypen som många ordböcker tillämpar. Definitionen innehåller då ett huvudord (*genus proximum*) som är termen för närmast överordnade begrepp till det ord som ska definieras samt ett särskiljande kriterium (Svensén 1987:115). Som exempel kan vi ta NEO:s definition av *skjutdörr* ’dörr som öppnas genom att skjutas längs eller in i väggen’. Här är alltså *dörr* det överordnade begreppet. NEO:s orddefinitioner möjliggör ett slags begreppsindelning. Vi måste bara hålla i minnet att den begreppsindelning vi då gör inte är terminologisk av det enkla skälet att det inte är termer vi har att göra med utan ord (mer eller mindre vanliga) som kommit till användning i allmänspråket för att uttrycka ”domänen” i fråga. Att tala om fackspråk i detta sammanhang vore helt missvisande även om det är fullt möjligt att vissa ord först har kommit i bruk i specifika fackspråk.

Vid inplacering av substantiven i över- och underdomäner har jag haft nytta av båda alternativen. För en grov uppfattning passar SAB:s klassifikationssystem, för en finare hjälper ordboksdefinitionerna till.

Huvuddomänen *heminredning* uppdelas här i sju överdomäner (med underdomäner):

1. Byggnad
2. Del av byggnad
3. Plats i byggnad
4. Möbler
5. Del av möbel
6. Textilier och prydnader
7. Övriga inventarier

De tre första domänerna gränsar till domänen *arkitektur* men har medtagits här eftersom de har hög relevans för *heminredningsdomänen*. Domänerna 4–7 innehåller ord som används i fråga om sådant som rent konkret hör till ett hem (möbler osv.).

I det följande går vi successivt igenom våra domäner och söker historiska, encyklopediska fakta som kan belysa våra förstabelägg.

2.1. Överdomän 1. Byggnad

Med byggnad menas här ’fristående, täckt, över marken upphöjd, fast konstruktion vanl. med ett antal rum e.d.’ (NEO). Underdomänen är Typ av bostad.

2.1.1. Underdomänen Typ av bostad

Ord: *dubblett, enkelrum, enrummare, femrummare, fyrrummare, trerummare, tvårummare*

Bostadens primära funktion är med NE:s ord ”att kring människan skapa en avgränsad miljö som ger skydd och komfort gentemot omvärlden”.

I slutet av 1700-talet och början av 1800-talet började man bygga hus vari det bodde mycket folk, ibland i mer eller mindre kasernliknande förhållanden. Vi får ord som *studentkasern* (1841), *arbetarkasern* (1872), *hyreskasern* (1887), *storstadskasern* (1898) och *tegelkasern* (okänt årtal). Dessa hus av enkel standard inrymde små lägenheter, s.k. *enkelrum* (1860), dvs. bostäder bestående av ett enda rum utan kök. SAOB:s förstabelägg är ur en annons i Upsalaposten som lyder ”Ett Enkelrum med möbler åstundas hyra” (SAOB E 636).

Orden *enkelrum* (1860) och *dubblett* (1868) bildar vid den här tiden ett motsatspar. I mitten av 1900-talet börjar man i stället tala om *enrummare* (1950), *tvårummare* ’lägenhet med två rum’ (1943), *trerummare* (sedan 1940-talet), *fyrrummare* (åtm. sedan 1950-talet), och *femrummare* (åtm. sedan 1950-talet) osv. Möjligen kan vi iakta ett behov av att på 1860-talet differentiera bostadstyper efter deras storlek. Till en början när trångboddheten är stor görs endast åtskillnad mellan små lägenheter (*enkelrum* och *dubletter*). Med ökat välstånd från 1940-talet och framåt kommer successivt allt större bostäder in i bilden och ordbildningsmönstret etableras som *rumantal + rummare*.

2.2. Överdomän 2. Del av byggnad

Överdomänen Del av byggnad har följande underdomäner: Ingång, Dörr, Golv, Tak, Vägg, Fönster, Fönsterglas, Fast inventarium fäst på innervägg, Avgränsat fält i panel, vägg eller dörr samt Insänkning i vägg.

2.2.1. Underdomänen Ingång

Ord: *huvudingång, köksingång, sidoingång*

Ordet *köksingång* (1901) verkar ha tillkommit kontrastivt mot tidigare *huvudingång* (1804) och *sidoingång* (1845). Ordet *ingång* har existerat

sedan fornsvensk tid. Sammansättningen *köksdörr* har funnits i svenskan sedan slutet av 1500-talet.

2.2.2. Underdomänen Dörr

Ord: *döbattang(dörr)*, *gabondörr*, *innerdörr*, *saloondörr*, *skjuddörr*, *svängdörr*, *tapetdörr*, *vikdörr*

På 1800-talet introduceras en mängd olika dörrtyper som förmodligen uppstår genom att nya krav ställs på flexibilitet i bostadsutrymmen: *skjuddörren* (1833), *svängdörren* (1886) och *vikdörren* (1917). *Saloon-dörren* (ca 1920) med dess svängande dörrhalvor möter oss både i bostäder och offentliga lokaler. En viss likhet med saloondörren fanns redan på 1800-talet i *döbattangdörren* (1838, av fra. *porte à deux battants*), även den med två dörrhalvor. *Tapetdörren* (1855), en 'tapetserad dörr som ligger i plan med väggyta med samma tapet och därför är svår att upptäcka' (NEO), var, av beläggen i äldre svenska romaner (korpusar ur Språkbanken) att döma, tämligen vanlig i hemmen.

Nya material tillkommer, som ger nya estetiska värden åt dörrarna. Ordet *gabondörr* (1950-talet) som är en dörr bestående ett lätt och mjukt, rosafärgat trä bär vittne om detta.

2.2.3. Underdomänen Golv

Ord: *parkettgolv*, *skurgolv*

Ordet *parkettgolv* dyker upp i svenskan (1858, *parkett* av fra. *parquet*) och illustrerar att en gammal golvbeläggningstyp – trägolvet – som tidigare utgjorts av enkla *brädgolv* vid denna tid får en konkurrent. Ökade krav på slitstyrka, tålighet och hållfasthet gör sig gällande. Material som linoleum, kork, plast och gummi kommer att användas till golvbeläggning. Ordet *skurgolv* (1894) visar vad tiden eventuellt associerade med det gamla brädgolvet.

2.2.4. Underdomänerna Tak och Vägg

Ord: *innertak, innervägg*

Orden *innertak* och *yttertak* dyker upp inom samma tjugoförårsperiod, 1859 respektive 1879. Ser man till den stora samlingen av belägg som SAOB har med *tak* som efterled slås man av att *innertak* och *yttertak* är så sena i språket (*mellantak* belagt 1656). Varför har man dessförinnan inte känt något behov av att distinktionen? I Selma Lagerlöfs roman om Nils Holgersson har vi emellertid ett belägg:

Väggarna bestod av bara ett par rader stockar; sedan tog taket vid. Något *innertak* fanns det inte, utan han kunde se ända upp till takåsen. (Selma Lagerlöf, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, 1906–07)

Innertaket saknas i citatet, vilket betyder att ordet står för en speciell konstruktion innanför yttertakskonstruktionen, dvs. det man idag skulle kalla undertak ('konstruktion under bjälklaget som bildar överyta i rum').

Även när det gäller orden *innervägg* (1866) och *yttervägg* (1879) kommer förleden *inner* före *yttre* i språket. Tänkbar kedja kunde vara: *innervägg* i kontrast till *vägg* och därefter *yttervägg* i analogi med *innervägg*.

2.2.5. Underdomänen Fönster

Ord: *panoramafönster, perspektivfönster, pivotfönster*

Fönsterdomänen differentieras under perioden. Ordet *perspektivfönster* (1937) är benämningen på en ny typ av fönster, en glasyta utan spröjsar, konstruerad i Sverige och introducerad på 1930-talet av Eric Sigfrid Persson (NE). Även ordet *pivotfönster* (1950) har att göra med en ny typ av fönsterkonstruktion där fönstret svänger kring ett slags tapp. Ordet *panoramafönster* (1950, ty. *Panoramafenster*, da. *panoramavindue*) används för större fönster, i exv. restauranter, bussar, båthyttor. Förleden har brukats i sammansättningar alltsedan sekelskiftet 1900 (*panoramabild, panoramafotografi, panoramakamera* osv.) men får ett visst uppsving i fönstersammanhang på 1950-talet (*panorama(vind)ruta* i bilar, *panoramautsikt*).

2.2.6. Underdomänen Fönsterglas

Ord: *opalglas*

Ljusförhållandena i hemmen förbättras stadigvarande under den aktuella tidsperioden. Genom nya industriella tekniker lyckas man också framställa nya glastyper som både ger starkare sken men också tillhandahåller ett behagligare, jämnare och bländfriare ljus. *Opalglaset* som är ett exempel på detta. Ordet dyker upp i svenskan 1847 men glastypen hade tillverkats sedan lång tid i Europa. Opalglaset användes förutom i fönster även i elektrisk armatur, men också i vaser och toalettaskar.

2.2.7. Underdomänen Fast inventarium fäst på innervägg

Ord: *atenienn, etagär, fönsterbräda, fönsterbänk, galoschhylla, kapphylla, spiselhylla*

I hemmen på 1800-talet fanns ett stort behov av att ha ställen att förvara prydnadsföremål, minnessaker, krukväxter (*fönsterbänk* 1859, *fönsterbräda* 1872) och frukt på. De nästan synonyma orden *atenienn* (1843, av fra. *athénienne*) och *etagär* (1851, av fra. *étagère*) är just benämningar på sådana uppställningsplatser, ett slags väggfasta hyllor eller lösa hyllmöbler placerade i hörn och invid väggar. Orden visar också hur det franska möbelmodet präglade den svenska heminredningen under perioden. *Spiselhyllan* (1889) var även den en omtyckt uppställningsplats för diverse föremål.

Även skor och andra klädesplagg fick bestämda platser anvisade i bostaden. *Galoschen* (1768) fick sin *galoschhylla* (1877) och ytterplagg hängdes i *tamburen* (1796) under en krokförsedd hylla som från 1960-talet benämndes *kapphylla*.

2.2.8. Underdomänen Avgränsat fält i panel, vägg eller dörr

Ord: *dörrspegel, pannå*

Orden *dörrspegel* (1850) och *pannå* (1897, av fra. *panneau*) avser båda ett rektangulärt fält i panel, vägg eller dörr omramat av lister. Strindberg använder *pannå* endast i fråga om skåp – två belägg (båda i *Inferno* 1897; SAOB anger år 1900 som förstabelägg).

2.2.9. Underdomänen Insänkning i vägg

Ord: *fönsternisch*

Ordet *nisch* (1691) kommer från 1800-talets början att användas i allt fler sammansättningar (*kakelugnsnisch* 1800, *altarnisch* 1836). Det äldre *fönstersmyg* (1725) får i ordet *fönsternisch* (1851) därigenom en synonym konkurrent. Hos Strindberg finns ungefär lika många belägg av varje.

2.3. Överdomän 3. Plats i byggnad

Till överdomän 3 för vi Platser som vi möter inuti en byggnad, som används till bostad. Rum utanför byggnad som *atrium*, *glasveranda*, *pergola*, *uterum*, *veranda* osv. hänskjuter vi till domänen arkitektur.

Överdomänen Plats i byggnad har underdomänen Innanför byggnad.

2.3.1. Underdomänen Innanför byggnad

Ord: *allrum*, *boudoir*, *finrum*, *gillestuga*, *hall*, *kapprum*, *kokvrå*, *penry*, *serveringsgång*, *serveringsrum*, *spiselvrå*, *vilrum*

Bostadens olika platser (rum) har naturligtvis haft sina beteckningar före vår aktuella tidsperiod: *sovrum* (före 1520), *sängkammare* (före 1538), *kök* (1538), *matsal* (1583), *gemak* i herrgårdar och borgerliga stadsvåningar (1627), *sal* (1679) *vardagsrum* (1750), *sällskapsrum* (1780), *arbetsrum* (1795) och *salong* (1787).

I äldre, traditionella hustyper har rummet närmast ytterdörren benämnts *förstuga*, *förstu* eller *farstu*. I nyare byggnader och i stadsmiljö har man i stället använt orden *tambur* (1796), *kapprum* (1824) eller *hall* (1899). Hos Strindberg är *tambur* det ojämförligast vanligaste ordet med över 100 exempel, för *hall* finns bara en handfull och för *kapprum* existerar endast ett enda exempel.

Små lägenheter är inte alltid försedda med hela kök utan snarare med smärre kokutrymmen i rummet: *kokvrå* (1915, jfr ty. *Kochecke*) och *penry* (1923, av eng. *pantry*).

Under perioden tillkommer också *boudoir* (1811, av fra. *boudoir*), *spisvrå* (1842), *serveringsrum* (1865), *spiselvrå* (1871), *serveringsgång* (1900) och *vilrum* (1943).

Hos Strindberg i hans enda exempel på ordet *serveringsrum* får vi en hel interiör

Dörren till korridoren och barnkammaren står öppen; genom två dörrspringor ser jag ... ja, det är mina tapeter ... min forna sängkammare, som blev barnkammare ... jag är hos mig, men dock hos en annan ... på *serveringsrummets* skänk ser jag de sex nappflaskorna, dem modren själv rengjorde varje morgon framför den kalla vasken. (Strindberg, *Taklagsöl; Syndabocken* 1906)

Spisvrå och *spiselvrå* är snarast litterära ord. Spisvrån nämns första gången i Emilie Flygare-Carléns *Rosen på Tistelön* och ordet *spiselvrå* (10 träffar i Språkbankens korpus Äldre svenska romaner) är belagt första gången i en översättning av Charles Dickens *Pickwick-klubbens efterlemnade papper*.

Från 1940-talet får vi beteckningen *finrum* (i kontrast till vardagsrummet) ofta möblerat med ”fabrikstillverkade garnityrmöbler, bestående av matbord och stolar mitt på golvet, soffa och byffé samt familjefotografier och oljetryck på väggarna” (NE). Finrummets historia i Sverige har skrivits av Gösta von Schoultz (1950).

Ordet *gillestuga* (1955) är som dess arkaiserande klang antyder ett mer eller mindre rustikt inrett rum. Ordet betecknar ett rum i en villas källarplan särskilt avsett för fest och som vardagsrum. Även ordet *allrum* infördes som beteckning i modern bostadsplanering på 1950-talet och allrummet var liksom gillestugan ett alternativ till vardagsrummet.

2.4. Överdomän 4. Större, flyttbart föremål som används vid inredning av rum för att underlätta grundläggande funktioner

Heminredning handlar ju främst om att inreda hemmet. Detta görs främst med flyttbara föremål som i sammanhanget har givna, ofta praktiska, funktioner.

I överdomänen har vi dels underdomänen Möbeltyp, dels underdomäner bestående av specifika möbler som Stol, Soffa, Bord, Fåtölj, Pall, Säng samt Förvaringsmöbel. Jag har valt att göra en egen kategori för Förvaringsmöbel som annars kunde placerats i Möbeltyp.

2.4.1. Underdomänen Möbel och Möbelgrupp

Ord: *liggmöbel, sittgrupp, sittmöbel, soffgrupp, utemöbel*

Ordet *sittmöbel* som samlingsord till framförallt stolar, bänkar och soffor dyker upp första gången 1852. Även ordet *liggmöbel* är från samma år

och från samma källa (*Svenska tidningar*, nr 16 s. 3). Orden dyker alltså upp samtidigt i samma text. I SAOB finns ett sjuttioal ord från 1800-talet med *möbel* som efterled. *Utemöbel*, belagt drygt hundra år senare (1958), har ingen kontrastiv motpol (**innemöbel*).

Orden *sittgrupp* (1939) och *soffgrupp* (1940) kommer från samma källa nämligen designtidskriften *Form*, medlemstidskrift för *Svensk Form*. Tidskriften utkom under åren 1905–1932 under namnet *Svenska Slöjdföreningens tidskrift* och dessförinnan som *Meddelanden från Svenska Slöjdföreningen* (utg. från 1878). *Form* är världens äldsta fortfarande utkommande tidskrift om konsthantverk, industridesign, boende och offentlig miljö. I vår ordsamling har också orden *manschett* (1884, av fra. *manchette*), *möbelstil* (1897) och *stilmöbel* (1899) hittats första gången i denna källa.

Att notera är att sittgrupperna och soffgrupperna kommer på modet redan under empiren (Tunander & Tunander 1984:58) men att våra moderna samlingsord för företeelsen inte dyker upp förrän drygt hundra år senare.

2.4.2. Underdomänen Stol

Ord: *bostongungstol*, *gungstol*, *klaffstol*, *klappstol*, *munkstol*, *pianostol*, *skrivmaskinsstol*, *stapelstol*, *vilstol*, *windsorstol*

Stolen är enligt NEO en 'sittmöbel för en person med rygg och (fyra) ben ibl. med stoppad sits och/el. med armstöd; gjord i trä el. annat hårt material'. Ordet har funnits i svenskan sedan medeltiden. SAOB har åtskilliga belägg med ordet som efterled från den aktuella perioden.

Förstabelägget för ordet *gungstol* är från 1808. Typen utvecklades i USA och uppträdde som *windsorstol*, vilken senare blev en *gungstol* av pinnstolstyp med svarvade ben och ryggspjälor, benämnd *bostongungstol*. Modellen från 1830-talet med medar fästade på en ram kallades i Sverige för "amerikansk *gungstol*" (se SAOB:s språkprov "Amerikanska Gungstolar" från 1870). I Sverige har *gungstolar* i pinnstolsmodell tillverkats sedan 1850-talet, den amerikanska modellen från seklets senare del (se NE och Lagerquist 1968).

Vid 1800-talets mitt började stilimpulser från många håll göra sig gällande inom heminredningen (Tunander & Tunander 1983:63, Tunander 1984:62). Redan på 1820-talet kom den engelska *nygotiken* till Sverige (i Sverige ofta kallad *götisk stil* eller *Oscar I:s stil*). Den tyska *nyrenässansen* får sin huvudperiod i Sverige under 1880- och 1890-talen. Överhuvudtaget rönt svensk inredningskonst starka intryck från

Tyskland och Österrike vid denna tid (Tunander 1984: 84). Ett nedslag för intresset för medeltid och renässans har vi i ordet *munkstol* (1897), en trebent stol i stolpkonstruktion med enkelt ryggstöd och trekantig sits, som kom på modet.

Från 1860-talet är *vilstol* och *pianostol* belagda. I Victoria Benedictssons roman *Fru Marianne* (1887) har vi vilstolen omnämnd:

Börje och hon sutto i hennes arbetsrum, han vid fönstret och hon i en liten *vilstol*, nära bredvid, men längre inåt rummet ...

Under 1900-talet utvidgas stoldomänen – som kontinuerligt fått nya tillskott alltsedan 1500-talet – av bl.a. *klaffstol* (1918), *skrivmaskinsstol* (1950), *stapelstol* (1951) och *klappstol* (1976).

2.4.3. Underdomänen Soffa

Ord: *bäddsoffa*, *dragsoffa*, *dyscha(tell)*, *fästmanssoffa*, *hammock*, *inventionssoffa*, *karljohanssoffa*, *pinnsoffa*, *utdragssoffa*

I SAOB/OSA får vi 40 träffar med *soffa* som efterled, bl.a. *utdragssoffa* (1808) och *pinnsoffa* (1824) från 1800-talet och *fästmanssoffa* (1904), *bäddsoffa* (1949) och *karljohanssoffa* (1958) från 1900-talet.

Bäddsoffan har sin föregångare i *dragsängen* (1734, även kallad *gustaviansk säng*) och *dragsoffan* (1801) eller *utdragssoffan* (1808).

Utdragssoffan var till skillnad från *dragsängen* försedd med ett lock, vilket möjliggjorde att den på dagen var soffa och på natten säng (NE och Erixon 1938). Hos Strindberg hör utdragssoffan till den enkla heminredningen:

Ett runt matbord av kvistig furu struket med valnötsbets och fullt med vita tallriksringar; stolar av samma ämne och snitt med höga ryggar och gungande på tre fötter i sänder; en *utdragssoffa* gjord såsom färdiggjorda manskläder av minsta möjliga virke till billigaste pris. (*I havsbandet* 1890)

I Strindbergs roman *Ensam* (1902) ser huvudpersonen i sina återerindringer sig själv i sin enkla ungarbostad:

Jag såg mig ligga i en *utdragssoffa* som stod just där jag nu satt, framför en igenlagd dörr.

Även *inventionssoffan* (1884) är ett slags föregångare till *bäddsoffan*. Den var vanlig vid sekelskiftet. Inventionssoffan var en stoppad soffa med vändbar sits och kunde därför enkelt förvandlas till bäddplats.

Även *dyschatellen* (1907, kortformen *dyscha* från 1950-talet) hör till domänen, ett lånord med den franska benämningen *ottomane Duchâtel* som förlaga.

Hammocken, som fick sitt genombrott i Sverige på 1960-talet (ordet belagt 1962, av eng. *hammock*), är till skillnad från de andra möblerna i domänen en utemöbel (trädgård).

Ordet *karljohanssoffa* illustrerar ett icke ovanligt fenomen, nämligen att nya ord (ordet är belagt första gången 1958) refererar till äldre förhållanden. Ordet betecknar en möbel som inte kan ha omnämnts så "vid tiden". Liksom en människa på medeltiden var okunnig om att hon levde under denna period visste inte en person på 1820-talet att hon satt i en *karljohanssoffa*.

2.4.4. Underdomänen Bord

Ord: *atenienn*, *blombord*, *blomsterbord*, *brickbord*, *divansbord*, *etagär*, *jardinjär*, *klaffbord*, *rullbord*, *satsbord*, *soffbord*, *tévagn*

SAOB/OSA ger mängder av belägg under perioden (och tidigare) på sammansättningar med *bord* som efterled. På 1800-talet kommer en ny-gammal variant av *fällbordet* eller *slagbordet* (båda orden i svenskan sedan 1600-talet) som blir populär i många bostäder pga. dess praktiska egenskaper, nämligen *klaffbordet* (1831).

I Sverige betecknar ordet *atenienn* (1843, av fra. *athénienne*) snarast en väggfast hylla men ordet användes också om mindre bord på tre ben. Hos Strindberg är *ateniennen* ofta belamrad med "falska antikviteter", "fotografiportätt", "glas och porsliner" eller "överlastad med kuriosa". I Sverige användes också ordet *etagär* (1851) för denna typ av hyllmöbel. Hos Strindberg ligger böcker "Båd Shakespeare, Schiller, Tieck med fler" på "etagärn".

Vid 1800-talets början under empiren kom soffgrupperna på modet. *Divansbord* var benämning på ett ovalt eller runt bord, under denna tid gärna placerat i herrummet (11 träffar i Strindbergs romaner) bredvid *divanen* (1795) med överdrag i orientaliskt mönster. Ordet *soffbord* dyker upp i svenskan 1847.

För krukväxter och blomsterarrangemang av alla slag fanns särskilda bord i 1800-talshemmen: *blomsterbord* (1852), *blombord* (1871) och *jardinjärer* (1874, av fra. *jardinière*). I Victoria Benedictssons roman *Fru Marianne* (1887) läser vi:

Det fanns en liten soffa bakom ett pyramidformigt *blomsterbord*. Hon kastade sig ned i den, och Börje tog plats bredvid.

Strindberg tycks inte använda något av orden.

Praktiska bord av olika typer som lätt kunde transporteras eller som kunde förvaras på utrymmesbesparande sätt har med jämna mellanrum introducerats i hemmen: *rullbord* (1899), *tévagn* (1933), *satsbord* (1933) och *brickbord* (sedan 1970-talet).

2.4.5. Underdomänen Fåtölj

Ord: *emma*, *göteborgsstol*, *fladdermusfåtölj*, *snurrfåtölj*, *vilfåtölj*, *öronlappsfåtölj*

Fåtöljen var ursprungligen en hopfällbar stol. Äldsta belägget är från 1600-talet. Ordet kom senare att beteckna stolar med armstöd (NE). SAOB/OSA ger 13 träffar med ordet som efterled under den aktuella tidsperioden. Fåtöljen är till skillnad från stolen i regel rymligare och bekvämare och ofta mjukstoppad. Synonymt med fåtölj är *länstol* (1645).

En särskild typ av fåtölj kallades *emma* (1837). NE beskriver den så här:

emma, helstoppad fåtölj i nyrokoko med rundad rygg och korta armstöd. Namnet har ovisst ursprung och tycks endast förekomma i Sverige. I ett modereportage från Paris i tidskriften *Konst- och Nyhets-Magasin för Medborgare af alla Klasser* (1821) används *Emma* som färgangivelse: "Blonda Damer nyttja Flors-Turbaner af Emma-färg (ett slags röd brunt)". Som stolsnamn är termen känd sedan 1830-talet och uppträdde under århundradets andra hälft även i sammansättningarna *hopslagsemma*, *kungsemma* och *vilemma*, ingendera med klarlagd innebörd.

Även *göteborgsstolen* (obekant årtal) är ett slags fåtölj eller liten länstol:

vanligen i mahogny, med rundad, genombruten rygg, balusterformad ryggbricka och rokokosvängda ben, sedan 1830-talet framställd i stor mängd av stolmakarna i Lindome i n. Halland; på tidiga exemplar kan ryggen vara stoppad och benen raka. (NE)

Öronlappsfåtölj (äldsta belägget från 1929) blir beteckningen på en fåtölj med öronlika sidostycken. Fåtöljtypen (s.k. *wing chair*) fanns i England redan på 1600-talet men blev en populär sittmöbel under 1800-talet, då ofta kallad *bergère* (1781).

Vilfåtöljen (1932) är också den en bekväm sittmöbel, ofta försedd med fotstöd.

Fladdermusfåtöljen (1956), som kommer på 1950-talet, har ett helt annat utseende än en vanlig fåtölj. Namnet har den fått genom att den uppifrån med sitt tyg spänt över en stålställning liknar en fladdermus.

Snurrfåtöljen (1966) en fåtölj som kan snurra runt på ett stativ dyker upp på 1960-talet. Typen har en föregångare i *skruvstolen* (1841) och *snurrstolen* (1847).

2.4.6. Underdomänen Pall

Ord: *puff*

Med *pall* avses dels en enklare stol utan ryggstöd och ofta med endast tre ben (t.ex. *kökspall*), dels 'anordning att vila knäna el. fötterna på' (NEO), exv. *altarpall* och *fotpall*. Ordet har funnits i svenskan sedan 1500-talet.

Under 1800-talet dyker ordet *puff* (1864) upp som lånord från franskan (fra. *pouf*) och åsyftar en låg, stoppad, benlös pall (med lock) eller stor, hård (cylindrisk) sittkudde (NEO).

2.4.7. Underdomänen Säng

Ord: *dubbelsäng, enkelsäng, himmelssäng, slaf, spjålsäng, tvåmanssäng, våningssäng*

Ordet *dubbelsäng* är belagt första gången 1884. Ordet *enkelsäng* dyker upp drygt trettio år senare (1919), vilket möjligtvis antyder att *dubbelsäng* till att börja med som beteckning kontrasterar endast mot *säng*. Vi har också ordet *tvåmanssäng* (ej uppgift om förstabelägg; ordet förekommer hos Strindberg) synonymt med *dubbelsäng*.

En sängtyp med anor från renässansen är *himmelssängen* (1887), en säng med taköverbyggnad, s.k. *himmel*. Typen förekom i bondemiljö redan på 1600-talet i Sverige men vann spridning framförallt i de högre sociala skikten under 17- och 1800-talet. Ordets förstabelägg från 1887 sammanhänger förmodligen med att sängtypen återigen blev aktuell i fransk möbelkonst.

Särskilda sovanordningar för barn har alltid existerat. Ordet *vagga* fanns redan i fornsvenskan. Däremot har ordet *barnsäng* tidigt lexisaliserats i betydelsen 'säng i vilken barnaföderska ligger' (SAOB B426)

och därmed blockerat betydelsen 'säng för barn'. En sängkonstruktion särskilt avsedd för barn är emellertid *spjålsängen* med dess uppstående sidstycken. Ordet är belagt från 1917.

För barn, men även för vuxna, är *våningssängen* (1957). I en våningssäng är bäddarna kopplade till varandra på höjden.

Slangordet *slaf* (av tyska *Schlaf*) är från 1900-talets början (NEO: "sedan 1913"; Kotsinas (1996) ger årtalet 1900 som äldsta belägg).

Slangord inom heminredningsdomänen är inte särskilt vanliga men förekommer. Kotsinas ger några exempel på slangord för möbler och husgeråd som har sina förstabelägg under vår aktuella tidsperiod så t.ex. ett tjugotal ord för säng och soffa, bl.a. *divan* (1890), *lusask* (1910), *pa-ulun* (1880), *snarkho* (1900) m.fl. (Kotsinas 1996:337–338).

2.4.8. Underdomänen Förvaringsmöbel

Ord: *barskåp, hurts, sideboard, vitrin*

Till domänen före tidsperioden hör bl.a. följande ord: *skåp* (före 1520), *skänk* (1635), *kommod* (1735), *buffé* (1740), *byrå* (1788) och *chiffonjé* (1793). Chiffonjén introducerades visserligen i Sverige redan under gustaviansk tid men slog igenom först under empiren och blev Karl Johanstidens speciella "karaktärsmöbel" (Tunander 1984:58).

Under tidsperioden tillkommer bl.a. ordet *vitrin* (1875), ett lånord från franskan. Ordet avser antingen ett bord eller ett skåp. Som bord har vitrinen i regel en glasad öppningsbar skiva. Vitrinen lanserades redan på 1600-talet.

Hurtsen (1906, av eng. *hutch*) förekommer antingen kopplad till ett *skrivbord* (1671) eller som fristående lådförsett skåp. Äldre exempel på den förra typen är *cylinderskrivbordet* och *jalusiskrivbordet*. Vårt moderna kontorsskrivbord är en avläggare av det som på 1800-talet benämndes *amerikanskt skrivbord* och som ersatte de tidigare gängse höga skrivpulpetera.

En annan typ av förvaringsmöbel med brittiska anor, som under 1900-talet närmast blev en matsalsmöbel, är *sideboardet* (1915, av eng. *sideboard*).

En särskild förvaringsmöbel för spritdrycker är *barskåpet*. Ordet dyker upp i svenskan på 1940-talet.

2.5. Överdomän 5. Del av möbel

Överdomänen Del av möbel har följande underdomäner: Del av bord, Del av säng, Del av lampa, Del av möbel X samt Del av sittmöbel.

2.5.1. Underdomänen Del av bord

Ord: *bordsben*

Ordet *bordsben* är belagt 1886. Tidigare har man använt ordet *bordsfot* (1673), särskilt i fråga om bord med endast ett ben 'hvilket då i allm. vidgar sig l. grenar ut sig nedåt' (SAOB B3911).

2.5.2. Underdomänen Del av säng

Ord: *fotända, resårbotten, spiralbotten, sängkant*

Ordet *fotända* (1850) är bildat i analogi till ett tidigare belagt *huvudända* (1755). *Sängkant* (1839) är en ordbildning av samma slag som tidigare *stolskant* (1723), *spegelkant* (1755) osv.

Både *spiralbotten* och *resårbotten* är belagda första gången i mode-tidningen *Freja* (1881).¹ Ordet *spiralbotten* (liksom *spiralmadrass* 1926) vittnar om uppfinningen av spiralfjädern, som betecknats som "en av möbelfabrikationens viktigaste uppfinningar" (Tunander & Tunander 1983:64). Den möjliggjorde övergången från hårda och obekväma till mjuka och sittvänliga möbler.

2.5.3. Underdomänen Del av lampa

Ord: *lampfot, lamphållare*

I ordet *lampfot* (1814) syftar efterleden på den nedersta delen av lampan, den del som lampan vilar på. I äldre svenska har vi ord som *stolsfot* och *pokalfot*.

¹ Se även Överdomän 7. Övriga inventarier. Underdomän: Tillbehör.

Lamphållaren (1899) som avser själva infattningen där glödlampan skruvas fast (1899) bör förknippas med den gradvisa elektrifieringen av hemmen (*elektricitetskälla* 1855, *elektricitetsingenjör* 1882, *elektricitetsverk* 1890, *elektricitetsarbetare* 1895, *elektriker* 1897, *elektrificera* 1898 osv.).

2.5.4. Underdomänen Del av möbel X

Ord: *möbeltrissa, tassfot*

Ordet *trissa* (1638) ingår som efterled i *möbeltrissa* (1885). Trissan underlättar omflyttningen av tyngre möbler.

Ordet *tassfot* (1912) avser en möbelfot i form av en djurtass. Tassfötter förekommer också på ljusstakar. Tassfoten hör närmast hemma i empiristilen bland andra dekorativa element (Tunander & Tunander 1983:57) och ordet är därmed ett ord med ett slags då-referens, dvs. refererar bakåt i tiden, till företeelser som tidigare "vid tiden" har betecknats annorlunda (jfr *karljohanssoffa, rokokotapet*).

2.5.5. Underdomänen Del av sittmöbel

Ord: *sits, sofflock, spiralbotten*

Ordet *sits* (1805) inlänas från tyskan (*Sitz*) och blir konkurrent till äldre *säte*.

Ordet *sofflock* är första gången belagt i Strindbergs *Tjänstekvinnans son* (1886) och då närmast i halvt överförd betydelse:

Nu kommo studenterna upp till terminen och alla med pengar. Johan hade vandrat med sin nattsäck och sina böcker, och kände huru ljuv blev led som för länge låg på andras *sofflock*.

Sofflocket syftar annars på den löstagbara eller uppfällbara sitsen på en soffa i köket. Ordet *kökssoffa* (SAOL 12) förekommer dock inte hos Strindberg.

För *spiralbotten* se Överdomän 5: Del av möbel. Underdomän: Del av säng.

Utöver att utrusta hemmet med möbler, dvs. de flyttbara föremålen med givna funktioner, handlar heminredning om att skapa trivsel och skönhetsupplevelser (åtminstone under den aktuella tidsperioden). Det

åstadkoms främst med hjälp av bl.a. textilier, prydnadsföremål (bl.a. växter) och andra inventarier.

2.6. Överdomän 6. Textilier och prydnader

2.6.1. Underdomänen Väggbeklädnad

Ord: *blomstertapet, glanstapet, kakelplatta, lädertapet, naturelltapet, plasttapet, rokokotapet, rumstapet, sammetstapet, slottstapet, spåntapet*

Hemmets väggar har sedan lång tid varit målade eller försedda med tapeter. Ordet *rikstapet* (1636) avser en tygtapet använd som väggbeklädnad, dock icke permanent fastsatt. I äldre tider kunde man gömma sig bakom tapeterna. I SAOB/OSA finns 24 ord med efterleden *tapet* under vår aktuella tidsperiod. Som förleder fungerar helst ord för mönster (*blomstertapet* 1808), tyger (*lädertapet* 1874, *plasttapet* 1951, *sammetstapet* 1821, *spåntapet* 1969), percept (*glanstapet* 1874) stil (*rokokotapet* 1905) och funktion (*rumstapet* 1932, jfr ty. *Zimmertapete*; *slottstapet* 1964). Ett numera föråldrat ord är *naturelltapet* (1900), en tapet i papprets egen färg.

Papperstapeterna slog igenom i början av 1800-talet. Det handlade då ofta om textilimitationer. Impulserna och importen kom framförallt från Frankrike (Tunander & Tunander 1983:61). *Blomstertapeterna* representerar en enklare stil och var vanligast i mindre luxuösa borgar- och hantverkshem.

I vissa krävande bostadsutrymmen användes tidigt *kakel* (1622), till en början i ugnar men senare också i våt- och köksutrymmen och då i form av *kakelplattor* (1907), som tillverkades i särskilda *kakelfabriker* (1866).

2.6.2. Underdomänen Band

Ord: *gans, gardinband, spjällband*

Några ord illustrerar vart och ett på sitt sätt ganska väl den utstofferade smaken under 1800-talet när det gäller heminredning.

Som möbelprydnad användes ibland en *gans* (1830, av fra. *ganse* 'slinga, ögla'), dvs. ett smalt, runt eller kantigt, vävt band, snodd eller snöre av guld-, silver eller silketråd (NE).

Ordet *gardin* har förekommit i svenskan sedan 1600-talet. På 1800-talet blev gardinupphängningarna mer komplicerade. *Gardinbandet* (1846) fäste gardinen vid fönsterkarmen och det dekorativa *spjällbandet* (1856) användes som spjällsnöre till kakelugnen.

2.6.3. Underdomänen *Bricka*

Ord: *ljusmanschett, manchett*

Den dekorativa funktionen går också igen i ordet *ljusmanschett* (1827, jfr ty. *Lichtmanschette*) och *manschett* (1884). Manchetten är den lilla bricka som fungerar som droppskydd nederst på stearinljuset.

2.6.4. Underdomänen *Bukett*

Ord: *blombukett*

Ordet *blombukett* (1824) uppkommer som ett förtydligande av äldre *bukett* (1716, av fra. *bouquet*) och som formvariant till äldre *blomsterbukett* (1780). Det franska modet gör sig således gällande och ordet har sannolikt högre stilvärde än de äldre orden *blomsterkvast* (belagt i fornsvenskan) och *blomkvast* från slutet av 1700-talet.

2.6.5. Underdomänen *Bård*

Ord: *tapetbård*

Bårder, dvs. dekorativa kanter som inramar och innefattar har länge förekommit på fönster och dörrar, på klädesplagg som skjortor, hattar, på böcker osv. Ordet är belagt i fornsvenskan. *Tapetbården* har också en längre historia än det relativt sena förstabelägget (1825) i svenskan antyder (Tunander 1984:51).

2.6.6. Underdomänen *Duk*

Ord: *antimakass, bordlöpare, bordsfilt, brickduk, löpare, tablett*

Ordet *antimakass* (1848) avser egentligen en duk mot hårolja från staden Macassar, en mindre duk som användes både som skydd och prydnad över soff- och stolsryggar. Håroljan var på modet i mitten av 1800-talet. Hos den heminredningsspecifike Strindberg finns flera belägg på ordet, som också ger en fingervisning om att det åtminstone för Strindberg är intimt förknippat med kvinnliga sysslor.

Klockan var icke mer än tio när hon trött lade bort sin *antimakassar*. Hon gick omkring och småstädade och var nervös (*Giftas* 1884)

Här fanns icke en gravyr på väggen som i en illustrerad tidning slagit an någon känsloträng, icke en *antimakassar* virkad av vänliga systrar, icke en fotografi av något kärt ansikte, icke en broderad penntorkare på skrivbordet; allt var köpt, till bästa pris för att bespara onödiga utgifter vilka skulle kunnat inkräkta på ägarens oberoende. (*Giftas* 1884)

Men det fanns också i dessa rum en mängd småting som endast samlas i ett hem, och som dofta av minnen, arbetade av vänliga händer, och ej köpta. *Antimakassar*, överkast, atenienner med glas och porcelin. (*Giftas* 1884)

Men hon sade aldrig något, hon var alltid av hans mening och virkade *antimakassar* (*Giftas* 1884)

Antimakasser finner vi idag på stolsryggarna i tåg, flygplan och bussar.

Borddukar har använts sedan medeltiden (fsv. *bordduker*) och yrkesbeteckningen *bordduksmakare* är känd sedan 1600-talet. Ett annat gammalt ord för bordduk är *bordtücke* (numera utdött). Under 1800-talet får dukdomänen ett antal lexikala nytillskott.

Ordet *brickduk*, en mindre duk avsedd att läggas på bricka, är första gången belagt 1885 i den illustrerade skandinaviska modetidningen *Freja*. Observera att Strindberg i det andra citatet ovan just nämner en illustrerad tidning.

Bordlöparen (1886) är en långsmal duk, smalare än bordets bredd, gärna broderad eller mönstervävd, ibland till och med försedd med flätad frans. Även detta ord dök första gången upp i *Freja*, en tidskrift som fömedlade heminredningsimpulser från utlandet. Ordet kommer närmast från danskans *bordløber* och tyskans *Tischläufer*. I ett av Strindbergs kammerspel (1907) har vi följande lilla dialog:

GERDA Det är en vacker *bordlöpare*, den där ...

HERRN Ja, den är vacker!

GERDA Var har du fått den?

Bordlöparen fick en viss renässans på 1960-talet genom hemslöjdsrörelsen.

Ordet *löpare* (1922), som snarast är en ellips av *bordlöpare* och som avser en långsmal prydnadsduk, dyker upp första gången i tidningstext (Svenska Dagbladet). Något senare introducerad är *tabletten* (1926, av fra. *tablette*), också den en liten duk (ofta vävd), använd som tallriksunderlägg i stället för en hel duk.

Bordsfilten (1919) är en duk, i regel av bomull, som skyddar bordskivan. Oftast läggs den under den finare duken.

2.6.7. Underdomänen Dyna

Ord: *plymå, ryggkudde, sittdyna, sittkudde*

Orden *kudde* och *dyna* har funnits i svenskan från 15- respektive 1600-talet. Nya typer av kuddar och dynor under vår tidsperiod blir synliga i sammansättningar som *sittdyna* (1812), *sittkudde* (1831), *ryggkudde* (1916) osv.

Ordet *plymå* (1881, av fra. *plumeau* 'duntäcke') avser en mjuk, dunstoppad och överklädd dyna, som kan användas till soffor, länstolar, fåtöljer och sängar. SAOB:s betydelseinskränkande förklaring ('numera bl. om en lös sitt- l. ryggkudde') antyder att ordet använts även för icke lösa dynor. Ordet har i vår tid också kunnat användas för annat än dunstoppade dynor (NE).

2.6.8. Underdomänen Fat

Ord: *blomfat*

Blomfat 'fat för blomkruka' (1916) kommer att ersätta äldre *blomsterfat* (1790).

2.6.9. Underdomänen Filt

Ord: *pläd, överkast*

Ordet *pläd* (av eng. *plaid*) har numera betydelsen 'filt' (sedan 1824). Den äldre betydelsen 'kappa, sjal' (1700-talets slut) hos simplexet fort-

lever endast i sammansättningar (*dampläd* 1861). Pläden tillhör inte den egentliga sängutrustningen (lakan osv.) vilket dock *överkastet* (1881) kan sägas göra. Hos Strindberg finns två belägg på *överkast*.

2.6.10. Underdomänen Förhänge

Ord: *gardinluft, långgardin, portiär, store*

Orden *förhänge*, *gardin* och *draperi* är belagda i äldre svenska. Även om deras betydelser överlappar och kan avse förhängen för sängar, hyl-
lor, skåp och öppna spisar och kan användas synonymt, associeras *gar-
din* idag i första hand till fönster och *draperi* till dörr. Både gardinen och
draperiet differentieras med hjälp av efterleder under 18- och 1900-talet,
gardinen i högre grad (ca 30 ex. i SAOB/OSA som efterled i samman-
sättningar; *draperi* 7 ex.).

Portiären (1865, av fra. *portière*) är däremot ett idag knappast brukat
ord för 'dörrförhänge' (0 träffar i Språkbankens korpusar från 1965 och
framåt, men förekommer i Språkbankens korpus *Äldre svenska romaner*
(7 träffar)).

På 1600-talet betecknade ordet *luft* själva fönsteröppningen. Från
1800-talets slut kunde ordet användas som kvantitetsbestämning: *en luft
gardiner*. Därmed avsågs själva gardinuppsättningen i fönsteröppningen.
Ordet *gardinluft* (från 1960-talet) är egentligen en kontaminativ,
förtydligande specificering.

Ytterligare en gardinbeteckning är *store* (1914, av fra. *store* 'rull-
gardin'), som avser en gardin av tunnare typ, från början egentligen ett
slags halvgardin som täckte nedre delen av fönstret, dvs. i stort sett med
samma insynsskyddande funktion som *jalusin* (1771).

Långa gardiner har förekommit länge i heminredningen. Barockstilen
föreskrev konstfulla långgardiner. Ordet *långgardin* är emellertid inte
belagt förrän 1855 i svenskan, dvs. då gardiner av längre typ hunnit bli
mer allmänna och inte bara som förr brukade vid högtider och fester. I
romanen *Anna Svärd* (1928) av Selma Lagerlöf får vi en detaljrik skild-
ring av ett "herrskapsrum":

Om det var tomt i köket, så var det fullt här: skrivbord, bokskåp, soffa med
divanbord, byrå, säng och ännu mycket mer. Detta var alltså de möblerna,
som han hade fått ärva efter sin faster. De var av ett mörkt och blankt träslag,
stolar och soffa klädda med siden. Vart hon såg, blänkte det av beslag och
vackra inläggningar. I det här rummet fanns det tapeter på väggarna,
långgardiner för fönsterna och inte spis, utan kakelugn ...

2.6.11. Underdomänen Gardintillbehör

Ord: *kornisch, lambrekäng, mormorsstång, omtag*

Äldre ord som kan förknippas med gardinuppsättningen är *gardinstång* (1600-talet), *gardinhållare* (1700-talet) och *gardinkappa* (1700-talet).

Under 1800-talet blir gardinuppsättningarna mera komplicerade än de varit tidigare och vi får fler ord: exv. *gardinfrans* (1808) och *gardinband* (1846). I enklare sammanhang talade man om *gardinkäpp* (1842), synonymt med det äldre *gardinstång*. Ofta förekommer ett slags list eller bräda vid uppsättningen: *gardinbräde* (1805), *gardinlist* (1870) eller *kornisch* (1896, av fra. *corniche*). På 1970-talet kommer ordet *mormorsstång* som beteckning för en 'gardinstång för ringupphängda gardiner vanl. med knoppar' (NEO).

En typ av gardinkappa med flikig bård är *lambrekängen* (sedan 1855; av fra. *lambrequin*).

Ordet *omtag* (1899) används också i gardinsammanhang: *vita gardiner med röda omtag* (språkprovet från NEO, men ordet har 0 träffar i Språkbankens konkordanser efter 1965).

2.6.12. Underdomänen Julgransprydnad

Ord: *julgransljus, julgransäpple, julgransglitter, julgransflagga, julstjärna, julgranskaramell, tomtebloss*

Ordet *julgran* är belagt i svenskan 1844 (SAOB: jfr d. *juletræ*, t. *weihnachtsbaum* l. *christbaum*). Seden hänför sig enligt SAOB "till en från Tyskland redan på 1700-talet inkommen julsed som dock icke blivit allmän i Sv. förrän under senare hälften av 1800-talet".

Strindberg har ordet *julgran* men inga ord för julgransprydnader, som t.ex.: *julgransljus* (1871), *julgransäpple* (1883), *julgransglitter* (1890), *julgransflagga* (1897, bruket förmodligen från Danmark).

Samlingsordet *julgransprydnad* är från 1883.

På 1900-talet får vi orden *tomtebloss* (1925) och *julstjärna* (1929), en julgransdekoration att sättas i toppen av julgranen och *julgranskaramell* (1940-talet).

2.6.13. Underdomänen Kruka

Ord: *amfora*

Ordet *amfora* (1871) avser en större kruka med två handtag eller ”öron”. I Sverige grundades under 1800-talets senare hälft flera fabriker som tillverkade husgeråd och prydnadsvaror i ler- och stengods. Amforan hör som prydnads- eller konstföremål till den antikiserande, nyklassicistiska stilen.

2.6.14. Underdomänen Ljusstake

Ord: *adventsstake*

Ordet *ljusstake* är belagt redan i fornsvenskan. Ljusstaken har fått sitt namn efter den tapp eller *stake* på vilken ljuset fästes. Ordet *adventsstake*, en ljusstake för fyra ljus att tändas på adventssöndagarna, är ett i sammanhanget sent ord, som dyker upp i svenskan först på 1940-talet.

2.6.15. Underdomänen Modell

Ord: *julkrubba*

Julkrubban har sedan medeltiden varit förknippad med katolska julseder. SAOB:s förstabelägg är från 1880 och stod att läsa i Lundins & Strindbergs *Gamla Stockholm*. Först under 1900-talet blev julkrubbor en del av den svenska julseden (till att börja med i kyrkorna och från 1920-talet i hemmen).

2.6.16. Underdomänen Prydnad (imponerande)

Ord: *praktpjäs*

Ordet *praktpjäs* används i fråga om skulpturer, större möbler som flyglar osv. (ex ur Språkbanken). Strindberg använder inte ordet.

2.6.17. Underdomänen Prydnad (för bord)

Ord: *blomsteruppsats, bordsuppsats, jardinjär*

I inredningssammanhang förekommer ordet *uppsats* (SAOB: ’grupp av föremål som tillsammans utgör en enhet, särsk. om inredningsdetaljer

e.d.) bl.a. i orden *bordsuppsats* och *blomsteruppsats*, båda från slutet av 1800-talet (1884 respektive 1894). Orden vittnar om tidens föremålsrika inredningsstil.

Ordet *jardinjär* (1874) introducerades också vid den här tiden och påminner oss återigen om det franska inflytandet (fr. *jardinière*) över inredningsmodet. Ordet kan syfta på såväl blomsteruppsatsen (skålen och blommorna) som själva bordet (ofta med en insats av zinkplåt) som blomsteruppsatsen står på.

2.6.18. Underdomänen Prydnad (mindre)

Ord: *dalahäst*

Till prydnader i hemmet räknas också *dalahästen*, från början en rent hantverksmässig leksak. SAOB:s belägg är från år 1900. Dess popularitet som souvenir och sverigesymbol emanerar egentligen från en utställning i New York år 1939 där en jättelik staty av en dalahäst stod uppställd framför sverigepaviljongen.

2.6.19. Underdomänen Skål

Ord: *ampel*

Till den antikiserande, nyklassicistiska empiristilen hör *ampeln* (sannol. nyare lån från ty.), beteckning för såväl en lamptyp (hänglampa) som ett slags hängkärl för växter i brons eller koppar. Båda betydelseerna är belagda första gången i Dalins *Ordbok öfver svenska språket* (1850–55). Hos Strindberg har vi den andra betydelsen dels i *Tjänstekvinnans son* (1886):

Sedan han brutit sönder alla möjliga ting för att samla material, började arbetet. En kaffekokare fick släppa till ett rör, en sodavattensmaskin gav reservoarer, dragkistan gav beslag, byrån trä, en fågelbur lämnade järntråd, en *ampel* blev en av bassängerna och så vidare.

och dels i *Den världshistoriska trilogin* (1903) där kontexten visar att de är i de burgna hemmen man finner ampeln:

Och barn ha de, att döma av fruns sykorg som är belamrad med småkläder ... och en ordentlig jungfru som tvättar fönstren ... rika också, ty den där *ampeln*

med orkidén har kostat mycket pengar ... gardinerna med lotus äro köpta i Paris ... allting nytt; de äro alltså nygifta ...

2.6.20. Underdomänen Skärm

Ord: *lampskärm*

Ordet *lampskärm* är första gången belagt i *Nyaste journal för damer* som utkom mellan åren 1854–63. Ordet kan från början inte ha avsett en skärm som omsluter en elektrisk glödlampa. De första glödlamporna i Sverige sattes nämligen upp på Strömparterren vid Norrbro i Stockholm flera decennier senare, på hösten 1881 (Hansson 1990:210). Den elektriska belysningen i hemmen blev allmänt förekommande först på 1900-talet. Det tycks alltså vara på det viset att lampskärmen blev nödvändig för att avskärma det starka ljuset från fotogenlampan.

2.6.21. Underdomänen Stearinljus

Ord: *stearinljus, antikljus, grenljus, kanalljus*

SAOB:s belägg för ordet *stearinljus* är från 1830, just från den tid då stearinljusstillverkningen började i Frankrike. Sitt egentliga genomslag som prydnadsföremål i hemmen fick stearinljuset i Sverige inte förrän på 1900-talet. Dessförinnan hade de varit för dyra.

Grenljuset (1820) är numera ett av stearin tillverkat ljus, liksom *kanalljuset* (1903) och *antikljuset* (1950).

2.6.22. Underdomänen Tyg

Ord: *dukagång, flossa, kord, möbelklädsel, möbeltyg, möbelöverdrag, ottoman, rya, trikå*

Det är först på 1800-talet vi får samlingsorden *möbeltyg*, *möbelöverdrag* och *möbelklädsel*.

Ordet *möbeltyg* är belagt första gången 1826. Till möbeltyger har i äldre tider bl.a. använts bl.a. *damast* (1526), *boj* (1624), *plysch* (1627) *brokad* (1640), *linneväv* (1650), *schagg* (1699), *chintz* (okänt årtal), *epingle* (okänt årtal), *gobelängull* (okänt årtal) m.fl.

Från 1800-talet har vi bl.a. *trikå* (1823, av fra. *tricot*) och den kraftiga väv som går under namnet *kord* (1837, av eng. *cord*), *dukagång* (1880), *flossa* (1880) samt ylle- och sidentyget *ottoman* (1895, via fra.).

Strindberg visar sin sakkunskap om möbeltyger i följande citat:

Vidare tillverkas möbeltyg kallat Krabbasnår, Dukagång och Rödlakan. Att dessa äro väl omtyckta och värderade, synes av den storartade beställning, som för närvarande utföres åt en tysk greve Eulenburg (gift med general Sandels dotter), och som skall kläda ett möblemang i nordisk stil (ritat av prof. Malmström) på grevens gods i trakten av Berlin. Vad vidkommer färgen i alla dessa vävnader, stannar det av nutidens anilinfärger förstörda ögat i någon villrådighet, innan det kan besluta sig för att finna dem vackra. (*Ungdomsjournalistik* 1872)

I modern tid har maskinstickning och användandet av syntetfibrer (som i *trevira*, handelsnamn på polyesterfibrer) och metoder som *tuftning* (1900-talet) sänkt kostnaden för framställningen av möbeltyger.

Ordet *möbelöverdrag* uppfattades nog från början rent konkret, syftande på det löst påsatta skyddande överdraget (exv. av *perkal* 1819, en typ av tryckt, tvåskaftad bomullsvävnad) över möblerna men blev senare använt som synonym till *möbelklädsel* (1897).

2.6.23. Underdomänen Tyghölje

Ord: *kuddvar*

Det gamla ordet *var* i betydelsen 'skyddande överdrag' återfinns i *kuddvar* (1803) i analogi med det äldre *bolstervar* och *dynvar*, som blir synonym till det redan i fornsvenskan belagda *örngott*.

2.6.24. Underdomänen Vas

Ord: *alabastervas*, *blomstervas*, *blomvas*, *keramikvas*, *kristallvas*, *sèvresvas*

Vaser specificeras ofta med hänsyn till material: *alabastervas* (1824), *kristallvas* (1834), *sèvresvas* (1891), *keramikvas* (1919), eller funktion som i *blomvas* (1825) och *blomstervas* (1833).

Hos Strindberg framgår att *alabastervasen* tillhör vad han kallar *stadsbolyx*:

Och nu såg han i en blick hur fiskarstugans enkla möblering blivit korsad med spillror av en sliten stadsbolyx. Det hade kommit gulnade *alabastervaser* på byrån, fotografier i fönstren mellan blommorna, en emmastol med blommig kretong och mässingsspikar i ett hörn vid spiseln, några böcker på ett divansbord omkring en moderatörlampa. (*I havsbandet* 1890.)

2.6.25. Underdomänen Växt

Ord: *aralia, azalea, balsamin, begonia, blyblomma, bukettgrönt, cineraria, cissus, dahlia, fuchsia, gullranka, julgrupp, julkaktus, julros, julstjärna, klematis, krukväxt, krysantemum, pelargon, påskris, saintpaulia, snittblomma, våreld*

Att ha växter i hemmen börjar blir vanligt i mitten av 1800-talet, i Sverige till att börja med i städernas borgarhem. Därefter sprids modet även ut på landsbygden. Ordet *krukväxt* är belagt första gången 1852 i svenskan. Här är några exempel på (kruk)växter som var populära på 1800-talet: *dahlia* (1827), *pelargon* (1827), *balsamin* (1831, ofta kallad *flitiga Lisa*), *cineraria* (1843), *fuchsia* (1843, från tyskan), *julros* (1874), *aralia* (1876), *klematis* (1884), *påskris* (1885) m.fl. Hos Strindberg heter det:

Ett alltför obändigt, torrt, prosaiskt rum hjälptes genast med en *krukväxt* i fönstret, som aldrig förfelar sin verkan, utan ger hemtrevnad. (*Svarta fanor* 1907)

I citatet kan vi också notera ordet *hemtrevnad* (1863). Ordet förekommer tämligen ofta i Språkbankens korpus Äldre svenska romaner (12 träffar).

Växterna ställdes för ljusets skull i fönstren. Men längre in i våningarna kunde man också placera mindre ljuskrävande bladväxter som t.ex. *fikusen* (1891). Andra bladväxter som *fuchsia* och *pelargon* var särskilt omtyckta bland städernas arbetare, kanske just på grund av deras mörkare bostäder.

Nya trender inom heminredningen på 1900-talet medförde också en förändring i synen på krukväxter. Palmerna togs bort. Det tunga ersattes av det lätta. Funktionalismen gjorde här sitt till. Slingerväxter som *cissus* (1906) och *gullranka* (1973) blir populära. Omtyckta växter i hemmen idag är *våreld* (1948) och *saintpaulia* (1975, av eng. *saintpaulia*) även om "1800-talsväxterna" *begonia* (1854, av fra. *bégonia*), *pelargon*, *krysantemum* (1890, jfr ty. *Chrysanthem(um)*) och *azalea* (1855) ännu står sig gott i konkurrensen.

2.7. Överdomän 7. Övriga inventarier

2.7.1. Underdomänen Anordning

Ord: *adventsstjärna, armatur, bokstöd, belysningsarmatur, julstjärna, kakelugnslucka, kakelugnsventil, ljushållare*

Med *anordning* menas här '(del av) hjälpmedel med avgränsad funktion ofta av tekn. slag' (NEO).

Kakelugnen har varit känd i Sverige i hundratals år men det är först på 1700-talet och framförallt i mitten av 1800-talet som man i Sverige övergår till maskinell tillverkning av kakelugnar (Tunander & Tunander 1983:66, Tunander 1999). Som värmekälla ersätts kakelugnen i Sverige först på 1920-talet i och med ökat införande av centralvärme. Orden *kakelugnsnisch* (1800, se ovan), *kakelugnslucka*, vanligen i form av en (halv)dörr i mässing (1852), *kakelugnsventil*, för reglering av draget (1888) speglar den i Sverige under 1800-talet levande kakelugns-kulturen. Mängder av sammansättningar med *kakelugn* som förled finns förtecknade i SAOB/OSA. De har naturligtvis blivit mer eller mindre obsoleta (*kakelugnsfender, kakelugnshäll* osv.).

Ordet *ljushållare* (1871) avser en anordning för att hålla fast (levande) ljus. Äldre *ljushållare* är *spgellampetten* (1765) och *lystern* (1778).² Spgellampetten hörde till den gustavianska inredningens viktigaste inredningsföremål (Tunander & Tunander 1983:53).

Med *armatur* (1872) menas i det här sammanhanget den utrustning som hör till hemmets belysning. Ett specificerande ord för detta är *belysningsarmatur* (1894).

Bokstödet (1918) är en anordning för att hålla en rad böcker uppriktstående på exempelvis en hylla eller ett bord.

Adventsstjärnan (1934) är en anordning, ett slags lykta i form av en stjärna upplyst med elektrisk glödlampa, som hängs i fönster under advent och jul. Adventsstjärnor började tillverkas i Tyskland på 1880-talet. Som synonym för *adventsstjärna* används *julstjärna* (1929).

Ordet *dörrstängare* (1843) är ett sammansatt ord där efterleden som simplex dyker upp ett femtiotal år senare (*stängare* SAOB S14131). Andra men senare är *avstängare* (1880) och *självstängare* (1905) där efterleden också betecknar en *anordning*.³

² Se också *ljusstake* i domän Överdomän 6. Textilier och prydnader.

³ Ordet *portstängare* finns i SAOB (P 1498) men saknar årtal.

2.7.2. Underdomänen Behållare

Ord: *askfat, askkopp*

Ordet *askfat* är belagt första gången 1804 i ett tyskt och svenskt lexikon vid den tyska glosan *Aschengefäss*. Hos Strindberg finns ett enda belägg:

Levin fann allting magnifikt: bålen, glasen, sleven, cigarerna (hela lådan var framburen från kaminkransen), tändstickorna, *askfaten*, buteljerna, korkarna, järntrådarna allt. (*Röda rummet* 1879)

Det kanske inte är en tillfällighet att *askfatet* dyker upp före *askkoppen* och att cigarren omnämns i citatet (1881). Askfatet är genom sin grunda, öppna form mer lämpligt för *pipan* (1658) och *cigarren* (1786) än askkoppen som passar bättre för *cigaretten* (1859) och dess aska. Hos Strindberg finns förvisso många exempel på cigaretter (som i regel rullas) men inga belägg för askkoppen.

Efter att cigarettmaskinen uppfunnits i USA i slutet av 1870-talet har cigaretten vunnit ökad terräng och därmed askkoppen (119 träffar i Språkbankens korpusar efter 1965 för *askkopp* mot 76 för *askfat*).

Rökattiraljerna placerades under 1800-talet företrädesvis på herrummets *rökbord* (1849, jfr ty. *Rauchtisch*).

2.7.3. Underdomänen Lampa

Ord: *ampel, belysning, fotogenlampa, förmakslampa, golvlampa, kökslampa, lysrör, läslampa, matsalslampa, salongslampa, salslampa, skrivbordslampa, skrivlampa*

Ordet *lampa* förekommer i SAOB/OSA som efterled i sammanlagt 161 sammansättningar under 18- och 1900-talet.

Låt oss titta in i ett borgarhem på 1800-talet! I den mindre salongen lyser en *förmakslampa* (1808), i den större salongen en *salongslampa* (1875) eller en *salslampa* (1843), i köket en *kökslampa* (1861) och över matsalsbordet en *matsalslampa* (1895). På skrivbordet (en central möbel i 1800-talets herrum) står en *skrivlampa* (1824) eller *skrivbordslampa* (1883), på golvet en hög *golvlampa* (1894), vid länstolen en mindre *läslampa* (1859). Upphängd i taket en *ampel* (1850).

Före 1880-talet kan med *lampa* inte avses lampor med elektriska glödlampor som vi idag använder. Glödlamporna introducerades 1879 i Sverige och användes till en början huvudsakligen i industrin. Elektrifieringen av hemmen gick nämligen till en början ganska långsamt men påskyndades av fotogenbristen under första världskriget. Då hade bara ungefär en tredjedel av hemmen i Stockholm elektriskt ljus (NE). På 1870-talet dominerade ännu (den osande) *fotogenlampan* (1864) som då hade slagit ut tidigare hembelysning i form av ljus och oljelampor (Tunander & Tunander 1983:66).

Lysröret (1948) som ursprungligen kom från USA introducerades i Sverige på 1940-talet.

Samlingsordet *belysning* är belagt från 1876 och då enligt SAOB i en konkret betydelse (om själva lamporna).

2.7.4. Underdomänen *Madrass*

Ord: *luftmadrass, spånmadrass, sjögräsmadrass, spiralmadrass*

Ordet *madrass* har funnits i svenskan sedan slutet av 1500-talet. SAOB/OSA har sedan dess registrerat ett trettiotal sammansättningar där ordet ingår som efterled. Förleden anger i regel *material* (*spånmadrass* 1895; *luftmadrass* 1889; *sjögräsmadrass* 1897; *spiralmadrass* 1926 osv.).

2.7.5. Underdomänen *Matta*

Ord: *brysselmatta, gångmatta, heltäckningsmatta, kokosmatta, korkmatta, linoleummatta, rya(matta), trasmatta, tuftmatta, wiltonmatta*

SAOB/OSA antecknar över 130 ord med *matta* som efterled sedan 1500-talet. Alla avser dock inte golvmattor i ett hem. Vi måste också skilja mellan sådana som avser en permanent golvtäckning, exv. *korkmatta* (1883, jfr ty. *Korkmatte, Korkteppich*), *linoleummatta* (1886) och *heltäckningsmatta* (1962) och sådana som avser ett större eller mindre flyttbart stycke textil på golvet, exv. *trasmatta* (1824), *brysselmatta* (1872), *rya(matta)* (1900), osv. *Brysselmattan* tillhör det elegantare hemmet:

Mere Babette glömde aldrig den glansperiod då Heloin vilat på sidenkuddar och hennes egna fötter trampat på dyrbara *brysselmattor*. (Benedictsson, *Den Bergtagna* 1888)

Vissa mattor är förknippade med bestämda funktioner och utrymmen. Så t.ex. är *kokosmattan* (1879) främst en *dörrmatta* (1755) i hallen.

På 1870-talet löpte ofta skyddande *gångmattor* (1865) kors och tvärs över brysselmattorna (se SAOB G 1529).

Mattor tillhörde till en början enbart högreståndsinredningen. De importerades eller vävdes för hand. Först i och med industrialiseringen blev mattorna en fabriksprodukt utförd av mekaniserade vävstolar (NE). Någon större betydelse ”för vanligt folk” hade inte mattorna före hemslöjdsrörelsens tillkomst vid sekelskiftet (NE).

Förleden i ordet *tuftmatta* (1967) hänvisar till tekniken. Tuftmattan är en matta (ofta av heltäckningstyp), som framställs av tuftvara genom en särskild maskinteknik, s.k. *tuftning* (eng. *tuft* ’tofs’).

På 1950-talet blev *wiltonmattan* (1952) populär. 1960-talet var *heltäckningsmattans* stora decennium. På 1970-talet återkom furugolvet och därmed *trasmattan* (1824). På 1980-talet bidrog handtuftningstekniken till att den ”konstnärligt komponerade mattan” fick ett uppsving (NE).

2.7.6. Underdomänen Spegel

Ord: *lådspiegel, pigtittare, skvallerspegel*

Spegelglastillverkningen sköt fart i Sverige under förra hälften av 1700-talet. I 17- och 1800-talets heminredning spelade spegeln en viktig roll – inte minst pga. ramverkets ornamentik.

Trymån (1752) är ett exempel på en större väggspegel från 1700-talet, en salsprydnad vid sidan av kandelabrar, pendyler, piedestaler i den borgerliga salongen långt in på 1800-talet.

Bland ordtillskotten inom spegeldomänen under tidsperioden kan vi nämna ordet *lådspiegel* (1829) som beteckning på en spegel som kunde vara placerad på ett bord eller en byrå och som hade en låda nedtill. Spegeltypen hade dock som inredningsföremål förekommit i högreståndshem redan på 1700-talet. Ett slags förenklad lådspiegel som blev vanlig i bonde- och arbetarhem är *pigtittaren*, en liten (bords)spiegel med låda för smink, hårspännen m.m. Ordet är dock inte belagt förrän på 1950-talet (NEO, ordet ej i SAOB).

En speciell spegel är den s.k. *skvallerspegeln* (1897) som fästes vid utsidan av fönstret ’för att man inifrån skall kunna se vad som händer utanför på gatan e.d.’ (NEO). Skvallerspegeln, som har brittiskt ursprung

(NE), har förekommit i Sverige sedan 1700-talet. Ordet är dock belagt först 1897.

2.7.7. *Underdomänen Tillbehör*

Ord: *bomullslakan, bäddutrustning, påslakan*

Orden *bolster, filt, fäll, lakan* och *täcke* finns i fornsvenskan som exempel på *sängkläder*, ett ord som också det är belagt i fornsvenskan (*sängaklädher*). Ordet *kudde* är belagt 1637. Som sängöverkast fungerade förr filter, fällar och täcken av olika slag. Ordet *överkast* är dock sent (1881).

I äldre tider var det stor skillnad mellan de högre ståndens bäddning och allmogens sängutrustning, men också mellan stad och landsbygd. På landet var lakan och örngott länge snarast prydnader och där fortlevde också bruket av *sänghalm* (före 1520), *fårskinnsfällar* (1554) och *ryor* (före 1520) som sängutrustning länge.

Ordet *underlakan* (1675) är äldre än ordet *överlakan* (1852). I bondehemmen lades i regel skinn (s.k. *underbredor*) direkt på sänghalmen. Lakanen gjordes av linne (fsv. *linlakan* 1527; *linnelakan* 1734), eller lärft (*lärftlakan* 1553). Från vår tidsperiod är ordet *bomullslakan* (1823).

År 1949 införde fabrikanterna en sängstandard (NE) och kanske hör ordet *bäddutrustning* (1950) ihop med denna.

En novation när det gäller sängtextilier äger rum vid denna tid (1950-talet). *Påslakanet* (1955) blir ett alternativ till under- och överlakan.

2.7.8. *Underdomänen Ur*

Ord: *amerikaur, bordspendyl, dalkarlsklocka, golvur, gökur, konsolur, moraklocka, salsklocka, väckarklocka*

Orden *ur* och *klocka* har funnits i svenskan sedan 1600-talet som beteckningar för mätinstrument av tid. Ordet *pendyl* (av fra. *pendule*) är belagt 1735. I Sverige var pendylerna i regel tillverkade i trä (Tunander & Tunander 1983:48). Dessa var tillsammans med speglar och spegellampetter ”den gustavianska tidens mest omhuldade inredningsföremål” (Tunander & Tunander 1983:53).

Bordspendylen började förekomma på 1600-talet men blev vanliga först under rokokon ”med dess intresse för i rummet utplacerade före-

mål'' (NE). Ordet *bordspendyl* är dock inte belagt förrän år 1874. En äldre beteckning är *bordsstudsare* (1758) som avsåg 'ett slags finare pendelur' (SAOB).

Under 1800-talet kommer olika ur eller klockor att bli heminredningsföremål, uppfästa på väggar (*salsklocka* 1869; *väggklocka* – årtal saknas, men ordet har tre förekomster hos Strindberg, bl.a. i *Röda rummet* 1879), ibland på konsolhyllor (*konsolur* 1895), placerade på bord (*väckarklocka* 1807; *gökur* 1848) eller ställda på golvet (*moraklocka* 1855).

Moraklockan är exempel på ett *golvur* (1914). Golvuren hörde till allmogens statusmöbler (Tunander & Tunander 1983:62). Moraklockan (även kallad *dalkarlsklocka* 1865) började tillverkas på 1740-talet, troligen efter en idé hämtad från Polhems Stjärnsundsfabrik, av befolkningen i flera byar i Mora socken som hemslöjd med primitiva verktyg (NF 1920). Moraklockan utkonkurrerades senare under 1800-talet genom import av tyska och amerikanska klockor, s.k. *droppsur* och *skåpur* (exv. *amerikauret*), som ansågs prydligare och mindre skrymmande än daluren (NF 1920).

2.7.9. Underdomänen Vattenbehållare

Ord: *akvarium*, *jardinjär*, *julgransfot*

Ordet *akvarium* (1861) är belagt några gånger hos Strindberg, oftast i samband med naturvetenskapliga experiment. Men åtminstone ett belägg återger en heminteriör:

Till höger en buffé med ett *akvarium* med guldfiskar (*Vid högre rätt* 1899)

Andra ord i domänen är *julgransfot* (1897) och *jardinjär* (1874), här med avseende på själva skålen i vilken blomsterarrangemanget är placerad:

Och framför Johan lågo konsistorienotarien Enell, lektor Barfoth och löjtnant Brenner, präktigt skrudade och räckande gossen myrra och rökelse på en sockerskål, ett uppläggsfat och en *jardinjär* av rent silver. (Bergman, *Markurells i Wadköping* 1919)

3. Språklig förnyelse av huvuddomänen heminredning

3.1. Simplex

Med simplex avses här icke-sammansatta ord. Simplex kan representeras av rotord eller avledningar som inte ingår i sammansättningar. Rotord av sent datum i språket är ofta lånord. Låt oss granska om detta även gäller huvuddomänen heminredning. I tabell 1 (se bilaga) återger vi etymologiska uppgifter som SAOB/OSA och NEO ger för substantiviska simplexord i vår ordsamling.

Sammanställningen ger vid handen att de allra flesta har inlånats under den aktuella tidsperioden. Nya simplex kommer således utifrån. Bara undantagsvis har vi simplex som har inhemsk upprinnelse *belysning*, *emma* (?) och *flossa*. Ofta sker förnyelsen genom att gamla simplex har fått nya betydelser som hamnat i huvuddomänen heminredning: *hall*, *löpare* och *rya*.

Genom att granska i vilken utsträckning simplexorden på listan ingår i nya sammansättningar efter introduktionen kan vi få en uppfattning om huvuddomänens vidare utbyggnad (något som vi dock avstår ifrån här).

3.2. Förledskatalogen

Förledskatalogen konstrueras lättast om vi utgår från en lista av våra ord (se tabell 2 i bilaga). Vi avskiljer förlederna och ställer dem i första kolumnen. I den andra lägger vi in uppgifter om förstabelägg för förleden som simplex. I den tredje kolumnen listar vi alla korpusorden som innehåller förleden i fråga.

Om vi granskar förledskatalogen är det egentligen gårdagens simplex vi betraktar. Liksom dagens simplex är morgondagens för- och efterleder är gårdagens simplex dagens förleder.

I sammanställningen nedan kan vi se att domänen heminredning i kraft av sina sammansättningsförleder är stadigt förankrad i det äldre språket. Av 156 undersökta sammansatta substantiv (15 st. utgår eftersom förlederna är svår att datera) visar det sig att:

84 förleder är belagda före 1520
 8 förleder är belagda på 1500-talet (efter 1520)
 18 förleder är belagda på 1600-talet
 12 förleder är belagda på 1700-talet
 17 förleder är belagda på 1800-talet
 4 förleder är belagda på 1900-talet

Många förleder från äldsta tid ingår fortfarande förbindelser och har således ännu "krut" eller snarare diffusionskraft i sig medan andra verkar mer eller mindre orkeslösa: *fladdermusen*, *fästmannen*, *kappan*, *skvallret*, *spiseln* och *spjället* har nog gjort sitt. Med vissa, exv. *Dalarna*, *Mora* och *mormor*, kan man inte så noga veta. De kan vila en tid och eventuellt återupplivas igen.

Vi har i ett annat sammanhang talat om hur förleder expanderar horisontellt och successivt erövrar och intränger i nya domäner (Lange 2000:21ff). Ett tidsmått för denna process får vi om vi tar förstabelägget för sammansättningen minus årtalet för förleden som simplex, exv. introduktionsåret för sammansättningen *galoschhylla* 1877 minus introduktionsåret för simplexet *galosch* 1768. Det tog alltså ca 110 år för fotbeklädningen *galosch* i klädesdomänen att få sin plats (*hylla*) i heminredningsdomänen.

Förlederna kodar in begrepp som ter sig naturliga att överföra, dvs. att realisera i heminredningsenheter (= heminredningsord). Både sådana aktiviteter som människor tycks utföra i sina hem och som behöver instrumentella föremål och utrymmen för att utföras i hemmiljön: *läsa* (*läslampa*), *servera* (*serveringsgång*, *serveringsrum*), *sitta* (*sittgrupp*, *sittmöbel*, *sittplats*), *vila* (*vilfåtölj*, *vilstol*) och sådana praktiska aktiviteter eller manipulationer som måste gå att utföra med föremålen själva: *dra ut* (*utdragssoffa*), *klappa*, dvs. *fälla ihop* (*klappstol*), *rulla* (*rullbord*), *skjuta* (*skjutdörr*), *snurra* (*snurrfåtölj*), *svänga* (*svängdörr*), *vika* (*vikdörr*).

Vissa aktiviteter, som måste utföras (som rengöring) har på ett annat sätt tagit sig in i heminredningsdomänen (*skurgolv*).

Vi ser också att delar av rummet eller bostaden blir föremål för utvidgning in i heminredningsdomänen: *bar* (*barskåp*), *dörr* (*dörrspegel*), *fönster* (*fönsterbleck*, *fönsterbräda*, *fönsterbänk*, *fönsternisch*), *golv* (*golvlampa*, *golvur*), *kakelugn* (*kakelugnslucka*, *kakelugnsnisch*, *kakelugnssättare*, *kakelugnsventil*), *kök* (*köksingång*), *parkett* (*parkettgolv*, *parkettstav*), *spisel* (*spiselhylla*, *spiselvrå*), *spjäll* (*spjällband*).

Ett dimensionsbegrepp som längd är naturligt i en domän där en mängd föremål behöver särskiljas (*långgardin*).

Än viktigare tycks spatiala begrepp vara, framförallt sådana som har med läge att göra: inner (*innerdörr, innertak, innervägg*), ute (*utemöbel*) och över (*överkast*). Även mängdbegrepp som all (*allrum*), dubbel (*dubbelsäng*) och enkel (*enkelrum, enkelsäng*) förekommer.

Begreppet form är inkodat i förleder som gren (*grenljus*), kanal (*kannalljus*), öronlapp (*öronlappsfåtölj*) och återfinns föga överraskande i heminredningsdomänen. Hit hör också vissa djurformer: fladdermus (*fladdermusfåtölj*). I *gökur* däremot refereras till fågelns speciella läte.

Likaså material som kakel (*kakelplatta*), kokos (*kokosmatta*), kork (*korkmatta*), nålfilt (*nålfiltsmatta*), opal (*opalglas*), spån (*spånskiva*), trasa (*trasmatta*) och pinne i *pinnsoffa* (som snarast kanske är att betrakta som beståndsdel i en konstruktion) är inte ovanliga.

En bostad är naturligtvis full med mängder av föremål som böcker (*bokstöd, boktorn*), julgranar (*julgransfot, julgranskaramell*), brickor (*brickbord, brickduk*), gardiner (*gardinband, gardinluft*), skrivmaskiner (*skrivmaskinsstol*), kuddar (*kuddvar*) till vilka krävs olika anordningar och arrangemang. Likaså kräver instanser av domänen kläder som galoscher (*galoschhylla*) och kappor (*kapphylla*) särskilt anvisade konstruktioner och platser. Även belysningen i ett hem arrangeras genom diverse anordningar, t.ex. *belysningsarmatur, ljushållare, lysrör*.

Dessutom har begreppet högtid (*advent, jul, påsk*) tagit sig in i heminredningen. Hemmet är i någon mening en kultplats försedd med en hel del kultföremål: *adventsstake, adventsstjärna, julgrupp, julkaktus, julkrubba, julros, julstjärna, påskris*.

3.3. Affixkatalogen

Om vi ser på det ordmaterial vi förfogar över kan vi möjligtvis säga att vi inom heminredningsdomänen har ett behov av att uttrycka:

positiva och negativa värderingar i fråga om möbelkomfort: *sittriktig* (1949) men också i fråga om bostadens allmänna miljöegenskaper: *hemtrevlig* (1871), *ombonad* (1883), *kyffig* (1889), *lytt 'dåligt ljudisolerat'* (1904), *otrivsamt* (1922) och *möblerbar* (1929).

hur ett föremål ser ut efter slitage: *nedsutten* (1886), *fransig* (1898).

vilka attribut som är förknippade med ett inredningsföremål: *sjuarmad* (1871), *fransad* (1904).

hur ett föremål är avsett att användas: *heltäckande* (1966).

hur ett inredningsföremål är tillverkat: *tuftad* (1970, av eng. *tufted*).

hur ett inredningsföremål kan bete sig: *fransa sig* (1892).

vilket perceptuellt intryck något kan ge: *opaliserande* (1887).

resultatet av en handling utförd på ett inredningsföremål: *förbommad* (1826), *fördragen* (1852, om gardin).

När vi undersöker en huvuddomäns affixkatalog är det primära att plocka ut det eller de affix som på något sätt verkar mer förknippade med domänen än andra. Några helt tydliga generaliserbara tendenser kan jag inte se. Möjligtvis kan vi urskilja verbsuffixet *-era* och adjektivsuffixet *-ad*.

Med verbsuffixet *-era* kan man *polera* (före 1520), *utstoffera* (1541), *tapetsera* (1649) *lackera* (1676), *marmorera* (1682), *dekorera* (1697), *emaljera* (1736), *ornera* (1763), och sedan 1800-talet även *draper* (1852, av fra. *draper*) och *cislera* (1878). De uppräknade orden har samtliga har med begreppet *prydnad* att göra, vilket måste betraktas som centralt i sammanhanget. Till dessa verb kan sedan göras adjektiv på *-ad*: *polerad*, *utstofferad*, *tapetserad*, *lackerad*, *marmorerad*, *dekorerad*, *emaljerad*, *ornerad*, *draperad* och *cislerad*.

Adjektivsuffixet *-ad* tycks överhuvudtaget vara användbart i heminredningsdomänen: *förbommad* (1826), *sjuarmad* (1871), *ombonad* (1883), *fransad* (1904) och *tuftad* (1970).

4. Källorna

Uppgifterna om källorna kommer från SAOB/OSA. Det betyder att de återspeglar ordbokens excerperingsurval.

När det gäller de heminredningsord vi studerat kan vi konstatera att källtypen *skönlitteratur* står för 36 ord. De övriga återfinns första gången i *icke-litterära texter*, dvs. i källtyperna *allmän sakprosa*, *tidning*, *tidskrift*, *lexikon* och *katalog*. För drygt ett nittiotial ord i källtyperna *SAOL 12* (= Svenska Akademiens Ordlista) och *Osäkra* har vi inga närmare upplysningar alls. Se tabell 3.

TABELL 3. *Källtyp och ordfrekvens*

<i>Källtyp</i>	<i>f</i>
Osäkra	66
Allm sakprosa	65
Tidning	49
Skönlitteratur	36
Tidskrift	34
Lexikon	26
SAOL 12	28
Katalog	2

4.1. Allmän sakprosa

I källtypen *allmän sakprosa* finner vi följande 65 ord hämtade ur bo-uppteckningar, handböcker, fackböcker, landskapsbeskrivningar m.m.:

akvarium, balsamin, blomstertapet, blomstervas, dahlia, dragsoffa, dubbelsäng, dukagång, dörrstängare, empir, flossa, fotogenlampa, fotända, fransa sig, fransig, fris, fuchsia, fönsterbänk, glanspapper, glanstapet, golvramp, gångmatta, gökur, innervägg, jardinjär, julkaktus, julkrubba, kakelugnsnisch, kakelugnsättare, kakelugnsventil, kord, kornisch, krukväxt, kuddvar, kökslampa, linoleummatta, ljusmanschett, lyhörd, lådspegel, långgardin, lädertapet, munkstol, möbeltrissa, möbeltyg, naturelltapet, opalglas, parkettgolv, pelargon, pianostol, praktikpjäs, puff, rokokota-

pet, rya, rökbord, salslampa, sidoingång, sittdyna, sittkudde, sittplats, sjuarmad, skjutdörr, skurgolv, soffbord, spjälsäng, svängdörr.

Sex av dessa är första gången belagda i översättningar: *blomstertapet, glanspapper, parkettgolv, sittkudde, sjuarmad* och *skurgolv*.

Fyra av källtypens ord kommer från franskan (*jardinjär, kornisch, puff*), tre från tyskan (*ljusmanschett, fuchsia, rökbord*) och ett från engelskan (*kord*).

4.2. Tidning

I källtypen *tidning* (Aftonbladet, Dagligt allehanda, Göteborgs handels och sjöfartstidning, Östgötha Correspondenten m.fl.) återfinns följande 49 ord:

armatur, begonia, belysningsarmatur, blombukett, blomsterrupsats, blomvas, dyschatell, enkelrum, fransad, förmakslampa, golvlampa, golvur, gungstol, hall, inventionssoffa, julgransflagga, julgransfot, julgransglitter, julgransljus, julgransprydnad, julgransäpple, kapprum, kokvrå, liggmöbel, läslampa, löpare, matsalslampa, möblerbar, ombonad, omtag, ottoman, pinnsoffa, plasttapet, rullbord, satsbord, serveringsrum, serveringsvagn, sideboard, sittmöbel, sjögräsmadrass, skrivlampa, skvellerspegel, slottstapet, snurrfåtölj, solstol, spiralmadrass, spånmadrass, stapelstol.

Två av källtypens ord kommer från franskan (*begonia, ottoman*); ett från tyskan (*kokvrå*) och ett från engelskan (*sideboard*).

4.3. Skönlitteratur

I källtypen *skönlitteratur* hittar vi följande 36 ord, återgivna alfabetiskt och försedda med årtal för förstabelägg och uppgift om författare:

alabastervas (1824, Franzén), *atenienn* (1843, von Knorring), *blomsterbord* (1852, översättning av Onkel Toms stuga), *bomullslakan* (1823, Stagnelius), *brysselmatte* (1872, Jolin), *dagligstuga* (1861, E. Flygare Carlén), *draper* (1814, Lenngren), *dörrspegel* (1850, Strindberg), *emma* (1837, Bremer), *etagär* (1851, Ridderstad), *fönsternisch* (1851, Hagberg översättning av Shakespeare), *förbommad* (1896, Hallström), *galoschhylla* (1877, Strindberg), *golvmäst* (1850 ca, Runeberg), *grenljus* (1820 ca, Tegnér), *hemtrevnad* (1863, Schwartz), *högbänk* (1820, Tegnér), *julros* (1874, Ingemann), *jungfrubur* (1822, Stagnelius), *keramikvas* (1919, Essén), *klaffstol* (1918, Essén), *kokosmatte* (1879, Strindberg), *kristallvas* (1834, Almqvist), *krysantemum* (1890, Fallström), *otrivsamt* (1922, översättning från italienskan), *pannå* (1897,

Strindberg), *penry* (1923, Nordström), *pläd* (1824, översättning av Walter Scott), *salongslampa* (1875, J. Johansson), *sammetstapet* (1821, Bremer), *skrivbordslampa* (1883, Snoilsky), *slaf* (1913, Larsson i by), *sofflock* (1886, Strindberg), *spiselvrå* (1871, översättning av Dickens), *spisvrå* (1842, E. Flygare Carlén), *spjällband* (1856, Topelius).

Av listan ovan framgår att två av orden är belagda första gången i översättning av skönlitteratur: *blomsterbord* och *otrivsamt*.

Fyra av källtypens ord kommer från franskan (*atenienn*, *draperas*, *etagär*, *pannå*), ett från tyskan (*krysantemum*) och två från engelskan (*pläd*, *penry*).

4.4. Tidskrift

Källtypen *tidskrift* (Freja, Iduna: Tidning för qvinliga arbeten och moder, Illustrerad teknisk tidning, Meddelanden från Svenska slöjdföreningen, Svensk kemisk tidskrift, Svenska trädgårdsföreningens tidskrift m.fl.) svarar för sammanlagt 34 ord:

askkopp, *blombord*, *bokstöd*, *bordlöpare*, *boudoir*, *brickduk*, *gans*, *gardinband*, *hemtrevlig*, *himmelssäng*, *innertak*, *kakelplatta*, *kanalljus*, *klaffbord*, *klematis*, *kon-solur*, *lambrekäng*, *lamphållare*, *lampskärm*, *ljushållare*, *manschett*, *möbelstil*, *parkettstav*, *perspektivfönster*, *plymå*, *portiär*, *resårboten*, *serveringsgång*, *sittgrupp*, *sittriiktig*, *soffgrupp*, *spiralboten*, *stilmöbel*, *store*.

Sju av källtypens ord kommer från franskan (*boudoir*, *gans*, *lambrekäng*, *manschett*, *plymå*, *portiär*, *store*).

4.5. Lexikon

Källtypen *lexikon* (språklexikon som Dalin (1850–55), Ekbohrn (1868), Östergren (1915ff)) m.fl., uppslagsböcker som Nordisk Familjebok, Universal-lexikon för köpmän (1855) m.fl. svarar för följande 26 ord:

ampel, *aralia*, *askfat*, *belysning*, *bordsuppsats*, *dubblett*, *hurts*, *huvudingång*, *innerdörr*, *julstjärna*, *julstjärna*, *kakelugnslucka*, *korkmatta*, *korkmatta*, *kyffig*, *lampfot*, *luftmadrass*, *moraklocka*, *parkett*, *påskris*, *rumstapet*, *sèvresvas*, *sits*, *skrivmaskinsstol*, *spiselhylla*, *spåntapet*.

Två av källtypens ord kommer från franskan (*parkett*, *sèvresvas*), fyra från tyskan (*ampel*, *korkmatta*, *rumstapet*, *sits*) och ett från engelskan (*hurts*).

4.6. Katalog

Källtypen *katalog* svarar för 2 ord: *möbelklädsel* (katalog från industriutställningen i Stockholm 1897) och *ryggkudde* (katalog från varuhuset NK).

5. Heminredningsord i skönlitteratur

Orden i vår undersökning är excerperade från skriftiga källor. De tillhör i första hand ett skrivet standardspråk och de dyker upp i olika slags källtyper. Men eftersom vi inte har något tidsstratifierat material baserat på informantutfrågningar från äldre tid som kan belysa ordbruket får vi gå till det slags material som på ett *allmänt* sätt bäst beskriver hemmet och dess föremål. Vi vänder oss därför till skönlitteraturen.

Ordvalet i skönlitteratur är naturligtvis styrt av vissa estetiska preferenser och valet av ord ur heminredningsdomänen utgör inget undantag. Beskrivningen av hemmen gynnas, skulle jag vilja påstå, av den skönlitterära genreutvecklingen på 1800-talet. Den realistiska romanen ägnar sig åt miljöskildringar och det blir som Staffan Björck påpekat ”alltmer självklart, att man ska se människan i hennes miljö, i ramen av den natur och de bohagsting, som omger henne i hennes vardagsliv” (Björck 1963:227). Denna tendens snarast skärps i den naturalistiska romanen. I vårt skönlitterära material ingår i huvudsak författare av den verklighetsbeskrivande typen (Fredrika Bremer, August Strindberg, Hjalmar Bergman, Agnes von Krusenstierna m.fl.).

I vår delundersökning av ordens förekomster i skönlitterära texter har vi utnyttjat följande korpusar i Språkbanken: *Strindbergs romaner, Äldre svenska romaner, Bonnier I* (5,6 miljoner löpande ord ur 69 romaner utgivna av Bonniers förlag 1976–77). Hälften av romanerna är svenska original, hälften är utländska översättningar (huvudsakligen översättningar från engelskan), samt *Bonnier II* (4 miljoner löpande ord ur 60 romaner utgivna av Bonniers förlag 1980–81, huvudsakligen svenska originalromaner).

Korpusen *Äldre svenska romaner* innehåller 56 svenska originalromaner alltifrån Fredrika Bremers *Familjen H**** (1830) till Karin Boyes *Kallocain* (1940).

Strindbergskorpusen antecknar 45 signum. Varje signum kan representera ett eller flera verk. Tidsperioden i strindbergsmaterialet är 1870–1910.

Varje träff i korpusarna har åsatts det enskilda verket eller signumets exakta årtal.

En intressant fråga att besvara är vilka heminredningsord som används respektive inte kommer till bruk i skönlitteraturen. En annan fråga av intresse rör den tid som hinner förflyta från ordets förstabelägg till dess första uppdykande i de skönlitterära korpusarna.

5.1. Inkubation

För att kunna resonera om förhållandet mellan ett ords förstabelägg i språket i allmänhet (SAOB/NEO) och dess första nedslag i det skönlitterära materialet vill jag införa begreppet *lexikal inkubation*. Med inkubation menas i det här sammanhanget den gradvisa utvecklingen av ordbruket från inträngandet av ordet i svenskan (förstabelägget) till de första yttringarna i en viss källtyp, i det här fallet skönlitteratur.

De faktorer som styr inkubationstidens längd skulle kunna vara:

1. Spridningsfaktorn

Vissa ord representerar inredningsföremål som fått ett snabbt genomslag i hemmen, blivit många människors egendom (modeföreteelser). Andra ord representerar föremål som förblivit okända eller marginellt förekommande i hemmen. Inkubationstiden skulle då på något sätt kunna motsvara spridningstiden.

2. Uttrycksbehovet

Vissa ord representerar föremål eller företeelser som generellt inte varit intressanta att omnämna. Eftersom det ofta handlar om sammansättningar är det tänkbart att den specificering som sammansättningen står för har varit onödig. I så fall har ett mindre specificerande ord (simplex; rotord) eller en dekomponerad syntaktisk version valts tidigare.

Vissa ord i språket, heminredningsord icke undantagna, kan användas i mer abstrakt, överförd, bildlig betydelse. I följande citat från GHT 1943 (återgivet i SAOB) står sofflocket och gungstolen för passivitet och bristande försvarsvilja.

Vi tro, att det skall stå en fiende dyrt att söka bana väg genom ett land, där alla stå honom emot, och ångra ej att vi gått från *sofflocket* och *gungstolen* för att göra vår plikt.

3. Graden av skönlitterärt intresse

I den realistiska traditionen kan man (med Staffan Björck) förmoda att miljöbeskrivningen bl.a. har till uppgift att karakterisera personerna psykologiskt och socialt (dvs. till ålder, kön, status, ursprung och vanor) och den tid de lever i. Inredningsordet hjälper läsaren att socialt fixera personerna och placera in handlingen i en viss tid (förfluten – samtid – framtid). Genom heminredningsorden, som subtila psykologiska och sociala markörer, kan författaren förankra personer och skeende i en tid.

Vissa ord skulle då kunna representera föremål vars omnämnande helt enkelt har låg karakteriseringspotential och därmed skulle dessa ord inte dyka upp alls i en skönlitterär korpus eller åtminstone ha lång inkubationstid.

4. Förekomsten av konkurrerande uttryck

Vissa ord representerar föremål som kunnat benämnas på flera sätt. För ord med lång inkubationstid har kanske en fungerande synonym hellre använts?

5.2. En delundersökning

I delundersökningen ingår 266 ord (39 ord har ej undersökts, ett antal adjektiv och verb samt vissa ord där homografsepareringen varit alltför tidskrävande).

När det gäller frågan hur lång tid det förflyter från förstabelägg i svenskan tills ordets uppdykande i det skönlitterära korpusmaterialet, dvs. *inkubationstiden*, kan vi konstatera att ett ord kan dyka upp samma år men att det i vårt material också kan dröja över 160 år (*sittdyna* 164 år). Snittinkubationstiden är 52 år. Naturligtvis finns det ord som överhuvudtaget inte dyker upp i den skönlitterära korpusen.

Inom parentes kan vi notera att vi också har hittat några ord som bör bokföras för tidigare förstabeläggsangivelser än de fått i SAOB/ OSA och NEO. Det gäller tre ord, vilket framgår av tabell 4. För ordet *sèvresvas* tidigareläggs förstabelägget hela 14 år.

TABELL 4. *Ord med tidigare förstabelägg i det skönlitterära korpusmaterialet än i SAOB/NEO.*

Ord	Förstabelägg enligt SAOB/NEO	Förstabelägg i korpusmaterialet	Differens
dukagång	1880	1872	8

flossa	1880	1872	8
sèvresvas	1891	1877	14

Inkubationstiden kan således variera. *Ingen inkubation alls* innebär att vi har samma årtal för förstabelägg och ordets uppdykande i materialet. Här gäller detta fyra ord. Ser vi på listan i tabell 5 är det inget ord, som skulle kunna knytas till en produkt som ser dagens ljus vid tiden. Orden tycks snarare representera ordskapelser av mer tillfällig natur där den produktiva möjligheten förelegat (latent) under längre tid. Det betyder att vi för många ord måste räkna med ett slags *autokton ordbildning*, dvs. en ordbildning som uppstår spontant hos många personer vid samma tid.

TABELL 5. *Ord utan inkubationstid*

<i>Ord</i>	<i>Förstabelägg i både SAOB/NEO och korpusmaterialet</i>
fönsterbräda	1872
bordsben	1886
innerdörr	1898
köksingång	1901

Varför dröjer vissa ord så länge med att dyka upp i den skönlitterära domänen? Finns det någon förklaring till att orden i tabell 6 nedan dröjt över 100 år innan de kommit in den skönlitterära korpusen?

TABELL 6. *Ord med inkubationstid på över 100 år*

<i>Ord</i>	<i>Förstabelägg enligt SAOB/NEO</i>	<i>Förstabelägg i korpusmaterialet</i>	<i>Differens</i>
sittdyna	1812	1976	-164
skrivlampa	1824	1980	-156

tapetbård	1825	1976	-151
klaffbord	1831	1980	-149
gans	1830	1976	-146
sittkudde	1831	1976	-145
möbelöverdrag	1842	1976	-134
sidoingång	1845	1976	-131
soffbord	1847	1976	-129
gökur	1848	1976	-128
glanspapper	1851	1976	-125
sittmöbel	1852	1976	-124
överlakan	1852	1976	-124
tapetdörr	1855	1976	-121
spjällband	1856	1976	-120
kakelugnsnisch	1800	1918	-118
dragsoffa	1801	1918	-117
läslampa	1859	1976	-117
innervägg	1866	1976	-110
praktpjäs	1869	1976	-107
blombord	1871	1976	-105
vitrin	1875	1976	-101

5.2.1. Heminredningsord som inte förekommer alls i det skönlitterära materialet

Följande ord i respektive domän förekommer överhuvudtaget inte i det skönlitterära materialet.

Byggnad/Typ av bostad: *trerummare* (1940-talet), *tvårummare* (1943).

Del av byggnad: *opalglas* (1847), *saloondörr* (ca 1920), *gabondörr* (trol. 1950-talet), *pivotfönster* (1952).

Del av möbel: *spiralbotten* (1881), *möbeltrissa* (1885), *tassfot* (1912).

Större, flyttbart föremål som används vid inredning av rum för att underlätta grundläggande funktioner: *liggmöbel* (1852), *inventionssoffa* (1884), *klaffstol* (1918), *skrivmaskinsstol* (1950), *stapelstol* (1951), *utemöbel* (1959), *brickbord* (1970), *klappstol* (1976) samt följande där uppgift om förstabelägg saknas: *bostongungstol*, *göteborgsstol*, *windsorstol*.

Textilier och prydnader:

Band: *gardinband* (1846)

Bricka: *ljusmanschett* (1827)

Duk: *bordsfilt* (1919)

Fat: *blomfat* (1916)

Förhänge: *gardinluft* (1960-talet)

Gardintillbehör: *lambrekäng* (1855), *omtag* (1899), *mormorsstång* (1970-talet)

Julgransprydnader: *julgransprydnad* (1883), *julgransäpple* (1883), *julgransflagga* (1897), *julgranskaramell* (1940-talet)

Ljusstake: *adventsstake* (sedan åtm. 1940-talet)

Stearinljus: *kanalljus* (1903), *antikljus* (1950)

Tyg: *kord* (1837), *möbelklädsel* (1897)

Vas: *keramikvas* (1919)

Väggbeklädnad: *blomstertapet* (1808), *sammettapet* (1821), *glanstapet* (1874), *lädertapet* (1874), *naturelltapet* (1900), *rokokotapet* (1907), *rumstapet* (1932), *plasttapet* (1951), *slotttapet* (1964), *spåntapet* (1969)

Växt: *cineraria* (1843), *aralia* (1876), *snittblomma* (1899), *cissus* (1906), *bukettgrönt* (1919), *våreld* (1948), *blyblomma* (1969), *julgrupp* (1976)

Övriga inventarier:

Anordning: *dörrstängare* (1843), *kakelugnsventil* (1888)

Lampa: *förmakslampa* (1808), *salongslampa* (1875), *matsalslampa* (1895)

Madrass: *spånmadrass* (1895), *sjögräsmadrass* (1897)

Matta: *wiltonmatta* (1951), *tuftmatta* (1967), *nålfiltmatta* (1969)

Spegel: *lådspiegel* (1829)

Tillbehör: *bomullslakan* (1823), *bäddutrustning* (1950)

Ur: *konsolur* (1874)

Ej heller har följande ord (som ej domäninplacerats) några nedslag i det skönlitterära korpusarna: *kakelugnssättare* (1887), *möbelstil* (1897), *möblerbar* (1929), *boktorn* (1933).

6. Diskussion

Som inledningsvis påpekades representerar föreliggande undersökning ej en heminredningens terminologi men ej heller en inventering av en lekmannterminologi. Tre faktorer: 1) orden och deras definitioner 2) ett begreppsklassifikationssystem (SAB) samt 3) uppgifter ur facklitteratur möjliggör inplaceringen av orden i ett antal klasser, här kallade domäner. Dessa innehåller benämningar i första hand för ett antal objekt eller artefakter. Inget objekt förekommer i flera än en domän.

Slutprodukten – orden inplacerade i domäner – har stora likheter med en terminologi men det är viktigt att påpeka att benämningarna utgörs av ord, inte termer. Heminredning är inte ett kunskapsområde jämförbart med kemi, medicin och botanik med vetenskapligt välgrundade begrepp uttryckta i standardiserade och entydiga termer.

Inplaceringen i en domän beror i hög grad på den språkliga definitionens genus proximum. En stol är en 'sittmöbel för en person med rygg och (fyra) ben'. En möbel i sin tur är ett 'större, flyttbart föremål som används vid inredning av rum för att underlätta grundläggande funktioner'. Genus proximum tillhandahåller begrepp i kedjor som dessa. Därmed kan domänerna (klasserna) etableras. Inom varje sådan klass har sedan ordbeståndet beskrivits.

Till de frågor som aldrig kommer att besvaras helt nöjaktigt är i vilken grad dessa klasser eller domäner med sina medlemmar (ord) sammanfaller med lekmannterminologier vid vissa bestämda tillfällen i det tidsmässiga förloppet.

Litteratur

Tryckta arbeten

- Andrén, Erik 1981. *Möbelstilarna*. Stockholm.
- Boman, Monica (red.) 1991. *Svenska möbler 1890–1990*, Lund.
- Brunius, Jan 1994. *Svenska textilier 1890–1990*
- Egardt, Brita 1959. Adventsstjärnan: Ett herrnhutiskt bruk som blev svensk folksed. I: *Rig*. Stockholm. S. 122–126.
- Eriksson, Manne 1943. *Hjäll och tarre samt andra ord för översäng och övervåning. Ett ordhistoriskt och ordgeografiskt bidrag till sängens och bostadens historia i Norden*. Uppsala.
- Erixon, Sigurd 1925–26. *Möbler och heminredning i svenska bygder. 1–2*.
- Erixon, Sigurd 1938. *Folklig möbelkultur i svenska bygder*.
- Fischer, Ernst & Schmitz, Hermann 1956. *Möbler i bild*. Stockholm.
- Groth, Håkan 1991. *Nyklassicismen i Sverige: Svenska möbelstilar och interiörer 1770–1850*. Stockholm.
- Hansson, Staffan 1990. *Teknik – Historia. En historia om tekniskt kunskande och dess betydelse för individ och samhälle från äldsta tid fram till 1900-talet*. Lund.
- Jacobsson, Eva 1987. *Urmakare i Mora socken*. Dalarnas hembygdsbok. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförb. Dalarnas museum.
- Lagerquist, Marshall 1968. Den ståndaktiga pinnstolen, I: *Kulturen 1968*. Lund. S. 58–74.
- Lange, Sven 2000. *Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst*. (Rapporter från ORDAT. 2.) Göteborg.
- SAB 1997 = *Klassifikationssystem för svenska bibliotek*. Bibliotekstjänst. Lund.
- von Schoultz, Gösta 1950. Till finrummets historia. I: *Fataburen 1950*. Stockholm. S. 91–108.
- Svensén, Bo, 1987. *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbete*. (TNC 85.) Stockholm.
- Tunander, Britt 1999. *Svenska kakelugnar*. Stockholm Nordiska museet.

- Tunander, Britt & Tunander, Ingemar 1983. *Svensk stilhistoria*. Stockholm.
- Tunander, Britt & Tunander, Ingemar 1992. *Möbler och inredning – från Karl Johan till Per Albin*. Västerås.
- Tunander, Ingemar 1984. *Tapeter i Sverige*. Uddevalla.

Ordböcker, encyklopedier och databaser

- DW = *Projekt Der Deutsche Wortschatz*, Universität Leipzig.
<http://wortschatz.uni-leipzig.de/index_js.html>
- Kotsinas, Ulla-Britt 1996. *Stockholms slang – folkligt språk från 80-tal till 80-tal*. Stockholm.
- NE = *Nationalencyklopedin* <www-ne.se>.
- NF = *Nordisk familjebok*. 2. uppl. 1923–37.
- NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*. CD-rom-version 1999. Malmö.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1897–. Jämte dess elektroniska motsvarighet (OSA).
- Språkbanken, Institutionen för svenska språket (Språkdata), Göteborgs universitet.

Bilaga

TABELL 1 *Etymologiska uppgifter för simplex. Om ej annat anges är uppgifterna från SAOB. (DW = Der Deutsche Wortschatz/Leipzig).*

<i>Ord</i>	<i>Etymologi</i>
akvarium	jfr d. <i>akvarium</i> , t. o. eng. <i>aquarium</i> , av lat. <i>aquarium</i>
amfora	ej SAOB, ty. <i>Amphora</i> (DW)
ampel	sannol. nyare lån från t.
aralia	växt; nylat. <i>aralia</i> , av obekant ursprung
armatur	jfr t. <i>armatur</i> , eng. o. fr. <i>armature</i> , av lat. <i>armatura</i>
atenienn	jfr t. <i>athenienne</i> , av fr. <i>athénienne</i>
balsamin	jfr d. <i>balsamin</i> , t. o. fr. <i>balsamine</i> , av gr.
begonia	av fra. <i>bégonia</i>
belysning	vbalsbst. till <i>belysa</i>
boudoir	NEO av fra. <i>boudoir</i>
cineraria	växt; jfr eng. <i>cineraria</i> , fr. <i>cinéraire</i> , av nylat. <i>cineraria</i> , f., av lat. <i>cinerarius</i>
cissus	växt; ty. <i>Cissus</i> (DW), SAOB: av nylat. <i>Cissus</i>
cyklamen	växt; jfr t. o. eng. <i>cyclamen</i> , fr. <i>Cyclame(n)</i> , av mlat. <i>cyclamen</i> , av lat. <i>cyclaminos</i> , <i>cyclaminon</i> , <i>cyclaminum</i> , av gr.
dahlia	jfr t. <i>dahlie</i> , fr. o. eng. <i>dahlia</i> , av nylat. <i>dahlia</i>
dormitorium	SAOB: ytterst av lat. <i>dormitorium</i> ; <i>Dormitorium</i> (DW)
dubblett	jfr motsv. anv. i d.
dyscha	Ej DW; ej SAOB; NEO: kortform av <i>dyschatell</i>
dyschatell	NEO: ev. till (greve) <i>Duchâtel</i>
döbattang	av fra. <i>porte à deux battants</i> ; ej DW
emma	benämningen, som synes ha uppkommit på 1830- talet, är av okänt ursprung; möjl. är ordet urspr. identiskt med kvinnonamnet <i>Emma</i>
empir	jfr d. <i>empire</i>
etagär	av fr. <i>étagère</i>
flossa	sv. dialekt
fris	liksom d. <i>fris(e)</i> , t. <i>fries</i> , eng. <i>frieze</i> , av fr. <i>frise</i>
fuchsia	Fuchsia (DW)
gans	av fr. <i>ganse</i>
hall	fsv; under perioden i ny betydelse, utvecklat ur fsv. <i>hall</i> (m.a.)
hammock	ej SAOB; NEO: av eng. <i>hammock</i>
hurts	NEO: av eng. <i>hutch</i>

jardinjär	av fr. <i>jardinière</i>
klematis	ty Clematis (DW); av lat. <i>clematis</i> , viss rankväxt, av gr.
kord	NEO: av eng. <i>cord</i>
kornisch	av fr. <i>corniche</i> l. it. <i>cornice</i> , av lat <i>coronis</i> , släng ("krumelur") varmed skrift avslutas, av gr.
krysantemum	jfr t. <i>chrysanthem(um)</i>
lambrekäng	av fr. <i>lambrequin</i>
löpare	SAOB: avledn. till <i>löpa</i>
manschett	jfr d. <i>manchet</i> , t. <i>manschette</i> ; av fr. <i>manchette</i>
ottoman	NEO: via fra.
pannå	av fr. <i>panneau</i>
parkett	NEO: av fra. <i>parquet</i>
pelargon	NEO: bildn. till grek. <i>pelargos</i>
penry	NEO: efter eng. <i>pantry</i>
plymå	jfr t. <i>plumeau</i> ; av fr. <i>Plumeau</i>
pläd	jfr d. <i>plaid</i> , nor. <i>Pledd</i> ; av eng. <i>Plaid</i>
portiär	liksom d., t. o. eng. <i>portière</i> av fr. <i>portière</i>
puff	jfr d. <i>puf</i> , holl. <i>pof</i> . t. <i>puff</i> , <i>buff</i> , eng. <i>puff</i> , fr. <i>pouf</i> ; delvis substantivering av <i>puff</i> , interj., delvis vbalsbst. till <i>puffa</i>
rya	fsv; under perioden i ny betydelse (m.a.)
sits	av t. <i>sitz</i>
slaf	av t. <i>schlaf</i>
store	liksom d. <i>stores</i> , äv. <i>store</i> , o. t. <i>store</i> av fr. <i>store</i> , av it. <i>stora</i>
tablett	NEO: av fra. <i>tablette</i>
trikå	NEO: av fra. <i>tricot</i>
vitrin	NEO: av fra. <i>vitrine</i>

TABELL 2. *Förleder (alfabetiskt och kronologiskt efter NEO) i do-
mänen heminredning.*

<i>Förled</i>	<i>Förstabelägg</i>	<i>Ord</i>
advent	före 1520	adventsstake, adventsstjärna
alabaster	före 1520	alabastervas
all	före 1520	allrum
antik	1873	antikljus
aska	före 1520	askfat, askkopp
bar	1903	barskåp
belysning	1841	belysningsarmatur
blomma	före 1520	blombord, blomkudd, blomfat, blomvas
blomster	före 1520	blomsterbord, blomstertapet, blomsteruppsats, blomstervas
bly	före 1520	blyblomma
bok	före 1520	bokstöd, boktorn

bomull	före 1520	bomullslakan
bord	före 1520	bordlöpare, bordsben, bordsfilt, bordsuppsats
boston	?	bostongungstol
brand	före 1520	branddörr
bricka	1670	brickbord, brickduk
bryssel	?	brysselmatta
bukett	1716	bukettgrönt
bädd	före 1520	bäddsoffa, bäddutrustning
daglig	före 1520	dagligstuga
Dalarna	före 1520	dalahäst
divan	1795	divansbord
dra	före 1520	dragsoffa
dubbel	före 1520	dubbelsäng
duk	före 1520	dukagång
dörr	före 1520	dörrspegel, dörrstängare
en	före 1520	enrummare
enkel	1676	enkelrum, enkelsäng
fem	före 1520	femrummare
fin	före 1520	finrum
fladdermus	före 1520	fladdermusfåtölj
fot	före 1520	fotända
fotogen	1861	fotogenlampa
fyra	före 1520	fyrarummare
fästman	före 1520	fästmanssoffa
fönster	före 1520	fönsterbleck, fönsterbräda, fönsterbänk, fönsternisch
förmak	1799	förmakslampa
gabon	?	gabondörr
galosch	1768	galoschhylla
gardin	1659	gardinband, gardinluft
gille	före 1520	gillestuga
glans	1626	glanspapper, glanstapet
golv	före 1520	golvlampa, golvramp, golvur
gren	före 1520	grenljus
gung	SAOB	gungstol
gå	före 1520	gångmatta
gök	före 1520	gökur
göteborg	?	göteborgsstol
heltäckning	?	heltäckningsmatta
hem	före 1520	heminredning, hemtrevnad
himmel	före 1520	himmelssäng
huvud		huvudingång
hög	före 1520	högbänk
inner	inre före 1520	innerdörr, innertak, innervägg
invention	?	inventionssoffa

julgran	1846	julgransflagga, julgransfot, julgransglitter, julgranskaramell, julgransljus, julgransprydnad, julgransstjärna, julgransäpple
jul	före 1520	julgrupp, julkaktus, julkrubba, julros, julstjärna
jungfru	före 1520	jungfrubur
kakel	1622	kakelplatta
kakelugn	1562	kakelugnslucka, kakelugnsnisch, kakelugnssättare, kakelugnsventil
kanal	1680	kanalljus
kappa	före 1520	kapphylla, kapprum
karljohan	?	karljohanssoffa
keramik	1884	keramikvas
klaff	1756	klaffbord, klaffstol
klapp	SAOB	klappstol
kokos	1856	kokosmatta
konsol	1874	konsolur
kork	före 1520	korkmatta
krans	före 1520	kransband
kristall	ej	kristallvas
kruka	före 1520	krukväxt
kudde	1637	kuddvar
kök	1538	köksingång, kökslampa
lampa	före 1520	lampfot, lamphållare, lampskärm
ligga	före 1520	liggmöbel
linoleum	1885	linoleummatta
ljus	före 1520	ljushållare, ljusmanschett
luft	1623	luftmadrass
lysa	före 1520	lysrör
låda	1539	låd spegel
lång	före 1520	långgardin
läder	före 1520	lädertapet
läsa	före 1520	läslampa
matsal	1583	matsalslampa
mora	före 1520	moraklocka
mormor	före 1520	mormorsstång
munk	före 1520	munkstol
möbel	1650	möbelklädsel, möbelstil, möbeltrissa, möbeltyg, möbelöverdrag
naturell	1898	naturelltapet
nålfilt	?	nålfiltmatta
om	före 1520	omtag
opal	1673	opalglas
panorama	1806	panoramafönster
parkett	1847	parkettgolv, parkettstav

perspektiv	1537	perspektivfönster
piano	1810	pianostol
piga	före 1520	pigtittar
pinn	före 1520	pinnsoffa
pivot	1866	pivotfönster
plast	1946	plasttapet
prakt	1543	praktpjäs
påsk	före 1520	påskris
resår	1808	resårbotten
rokoko	1845	rokokotapet
rulla	före 1520	rullbord
rum	före 1520	rumstapet
rygg	före 1520	ryggkudde
röka	1670	rökbord
sal	före 1520	salslampa
salong	1787	salongslampa
saloon	1917	saloondörr
sammet	före 1520	sammetstapet
sats	1733	satsbord
servering	1732	serveringsgång, serveringsrum, serveringsvagn
sèvres	?	sèvresvas
sida	före 1520	sidoingång
side	?	sideboard
sitta	före 1520	sittdyna, sittgrupp, sittkudde, sittmöbel, sittplats
sjögräs	1619	sjögräsmadrass
skjuta	före 1520	skjutsdörr
skriva	före 1520	skrivlampa
skrivbord	1671	skrivbordslampa
skrivmaskin	1788	skrivmaskinstol
skura	före 1520	skurgolv
skvaller	före 1520	skvallerspegel
slott	före 1520	slottstapet
snitt	1628	snittblomma
snurr	1685	snurrfåtölj
soffa	1711	soffbord, soffgrupp, sofflock
sol	före 1520	solstol
spiral	1738	spiralbotten, spiralmadrass
spisel	före 1520	spiselhylla, spiselvrå
spjäll	före 1520	spjällband
spjäla	före 1520	spjälsäng
spån	före 1520	spånmadrass, spåntapet
stapel	före 1520	stapelstol
stil	före 1520	stilmöbel
svänga	1555	svängdörr

säng	före 1520	sängkant
tapet	1541	tapetbård, tapetdörr
tass	1734	tassfot
té	1634	tévagn
tomte	1874	tomtebloss
tras	1615	trasmatta
tre	före 1520	trerummare
två	före 1520	tvårummare
tuft	ej simplex jfr tuftad	tuftmatta
tvåman	?	tvåmanssäng
utdraga	före 1520	utdragssoffa
ute	före 1520	utemöbel
vika	före 1520	vikdörr
vila	före 1520	vilfätölj, vilrum, vilstol
wilton	?	wiltonmatta
windsor	?	windsorstol
våning	före 1520	våningssäng
öronlapp	1842	öronlappsfätölj
över	före 1520	överkast